

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
PEDAGOGICKÁ FAKULTA
KATEDRA DĚJIN A DIDAKTIKY DĚJEPISU

Bakalářská práce
Adéla Průšková

Klášterní lékárny u vybraných řádů v českých zemích,
zejména v Praze
Monastic pharmacies in selected orders in Czech countries,
especially in Prague

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto práci vypracovala samostatně s pomocí pramenů a literatury, které jsou uvedeny v seznamu použité literatury. Práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 15. června 2012

podpis

Poděkování

Mé poděkování patří všem, kteří mi poskytli potřebné informace a rady. Především bych chtěla poděkovat vedoucímu mé práce Mgr. Dušanu Foltýnovi za cenné rady, připomínky a hlavně trpělivost.

Abstrakt

Bakalářská práce má za cíl zkoumat téma klášterních lékáren v publikacích vydaných v České republice s podrobnějším pohledem na klášterní lékárny na území Hlavního města Prahy. První kapitoly obecně přibližují vývoj klášterních lékáren na našem území. Další tři kapitoly se věnují vybraným řádům se zaměřením na jejich lékárny v Praze. Závěrečná kapitola shrnuje téma českých klášterních lékáren.

Klíčová slova: klášter, lékárna, jezuité, milosrdní bratři, alžbětinky.

Abstract

This bachelor thesis aims to examine the topic of monastic pharmacies mentioned in writings published in the area of the Czech Republic with a detailed view of the monastic pharmacies in the capital city of Prague. The first chapters offer general insight to the development of monastic pharmacies in our region. The next three chapters discuss particular orders focusing on their pharmacies in Prague. The final chapter summarizes the theme of Czech monastery pharmacies.

Keywords: monastery, pharmacy, Jesuits, merciful brothers, Elizabeth's.

Obsah

1	ÚVOD.....	7
1.1	ETYMOLOGIE	8
2	POČÁTKY LÉKÁREN.....	9
2.1	STAROVĚKÉ CIVILIZACE	9
2.2	ŘECKO A ŘÍM	10
2.3	KŘESŤANSKÁ TRADICE	12
3	KLÁŠTERNÍ MEDICÍNA VE STŘEDOVĚKU	14
3.1	BENEDIKTÝNSKÝ ŘÁD	14
3.1.1	<i>Walafrid Strabo.....</i>	<i>16</i>
3.1.2	<i>Hildegarda z Bingenu</i>	<i>17</i>
3.2	ŘÁDY A ŠPITÁLY V PRAZE	17
4	KLÁŠTERNÍ LÉKÁRNY V NOVOVĚKU	21
4.1	KAPUCÍNSKÁ LÉKÁRNA NA HRADČANECH	21
4.2	SPORY KLÁŠTERNÍCH LÉKÁREN S MĚŠŤANSKÝMI.....	22
4.3	REFORMY	23
5	LÉKÁRNY TOVARYŠSTVA JEŽÍŠOVA	27
5.1	ZAKLADATEL A ZALOŽENÍ ŘÁDU	27
5.1.1	<i>Působení řádu</i>	<i>28</i>
5.2	LÉKÁRNY TOVARYŠSTVA JEŽÍŠOVA V RAKOUSKO-ČESKÉ PROVINCII	29
5.2.1	<i>Lékárna v Klatovech</i>	<i>31</i>
5.2.2	<i>Lékárna v Českém Krumlově</i>	<i>31</i>
5.3	LÉKÁRNA V PRAŽSKÉM KLEMENTINU	32
5.4	LÉKÁRNÍCI.....	34
5.5	KONEC LÉKÁREN TOVARYŠSTVA JEŽÍŠOVA.....	36
6	LÉKÁRNY MILOSRDNÝCH BRATŘÍ	38
6.1	ZAKLADATEL A ZALOŽENÍ ŘÁDU	38
6.2	BRATŘI V RAKOUSKO-ČESKÉ PROVINCII	39
6.2.1	<i>Provoz lékárny bratří, zejména Kuks, Valtice a Letovice.....</i>	<i>41</i>
6.3	LÉKÁRNA MILOSRDNÝCH V PRAZE	45
6.4	LÉKÁRNÍCI.....	47
6.5	KONEC LÉKÁREN MILOSRDNÝCH BRATŘÍ.....	48
7	LÉKÁRNY ALŽBĚTINEK.....	50
7.1	ZAKLADATELKA A ZALOŽENÍ ŘÁDU	50
7.1.1	<i>Založení konventu</i>	<i>51</i>
7.2	ALŽBĚTINKY V ČESKÝCH ZEMÍCH.....	52

7.2.1	<i>Brněnský a Kadaňský konvent</i>	52
7.3	PRAŽSKÉ NEMOCNICE NA SLUPI	54
7.4	KONEC LÉKÁREN ALŽBĚTINEK.....	57
8	LÉKÁRENSKÁ LITERATURA.....	58
9	ZÁVĚR.....	61
9.1	PRÁCE S LITERATUROU	61
9.2	ROZDĚLENÍ KLÁŠTERNÍCH LÉKÁREN.....	64
10	POUŽITÁ LITERATURA A PRAMENY	66
10.1	INTERNETOVÉ ODKAZY	71
11	PŘÍLOHOVÁ ČÁST	72
11.1	SEZNAM PŘÍLOH	72
11.1.1	<i>První část.....</i>	73
11.1.2	<i>Druhá část: Obrazová příloha</i>	79

1 Úvod

Lékárna je naprosto nedílnou součástí života moderního člověka, jsme zvyklí navštěvovat ji dnes a denně a nakupovat v ní léčiva na své nemoci. Nikdo už se nepozastavuje nad tím, jak je možné, že tak rychle získáme pilulky na bolest hlavy nebo mast na kožní problémy.

Téma klášterních lékáren jsem si vybrala, jelikož se mi velmi zalíbila jedna barokní lékárna při její prohlídce. Průvodkyně hovořila i o klášterních lékárnách. Toto téma mě zaujalo a rozhodla jsem se ho zpracovat ve své bakalářské práci.

Hlavní otázky této práce jsou: Kde všude byly v minulosti klášterní lékárny? Byly vůbec v Praze nějaké klášterní lékárny? Jak tyto instituce fungovaly v rámci řádů? Jak bylo toto téma doposud zpracované? Jaký měly klášterní lékárny význam v rámci společnosti? Existují nějaké významné osobnosti klášterního lékárnictví? Do jakého období můžeme datovat klášterní lékárny? Jakou roli hrály klášterní lékárny v našich dějinách?

Doufám, že se mi touto prací podaří téma alespoň částečně ucelit a upozornit na něj. Jsem si vědoma, že je zkoumaná oblast rozsáhlá a zaslouží si mnohem větší pozornost, na druhou stranu je natolik zajímavá, že by byla škoda se jí nezabývat.

Cílem mé práce je tedy alespoň částečně načrtnout dějiny klášterních lékáren u nás a konkrétně ukázat jejich činnost v rámci vybraných řádů. Zjistit, jaké informace vůbec můžeme na toto téma sehnat v dosud vydané literatuře, tedy kam se podívat v případě zájmu o klášterní lékárny.

Bývá zvykem na začátku práce uvádět literaturu, ze které budu čerpat. Vzhledem k tomu, že součástí výzkumu je zjistit, co se vlastně píše v literatuře o klášterních lékárnách, nechám si tuto kapitolu až na závěr, abych mohla lépe zhodnotit její obsah.

1.1 Etymologie

Výraz lékárna pochází od českého výrazu *lěčit* a prostředek pro léčení je *lék*. Známe i jiný výraz pro lékárnu: *apotéka*, *apatyka*, *apatykářství*. Ty vychází z řeckého výrazu *apotheca* značící skladiště nebo spižírnu, v apatyce pak pracoval *apothecarius*¹. Lékárna je tedy místo, kde se v minulosti uchovávaly, vyráběly a prodávaly léky. Výraz lékárna, nebo také *líkárna*, se v českém prostředí začal používat až na přelomu 18. a 19. století.²

Obor lékárnictví neboli farmacie je vědecký a praktický obor zabývající se lékem a jeho vývojovými podobami. Cílem lékárnictví je získávat léčiva, přetvářet je do léčivých přípravků, které se v čas potřeby vydají v daném množství a využije se jich jako léků.³ Termín farmacie vzešel ze slova *farmakon*, kterým staří Řekové označovali jedovatou nebo léčivou látku, ale i kouzelný prostředek.⁴ Lékárnictví a farmakologie jsou obory neoddělitelně spjaté s medicínou, vycházejí z ní a zase se k ní kruhem vrací, proto když chceme zkoumat historii lékáren, musíme sledovat vývoj péče o nemocné i dějiny medicíny a zdravotnictví. Na druhou stranu je toto téma tak obsáhlé, že by přesahovalo rámec mé práce, i když nezastírám, že dějiny medicíny jsou zajímavé a rozhodně patří mezi obory, které bychom měli nadále zkoumat.

¹ KÁBRT J., *Latinsko-český slovník*, s. 44.

² RUSEK V., SMEČKA V., *České lékárny*, s. 5.

³ OPLETAL L., OPLETALOVÁ V., *Lék a jeho vývoj v dějinách*, s. 9.

⁴ BRONCOVÁ D., *Historie farmacie v Českých zemích*, s. 9.

2 Počátky lékáren

2.1 Starověké civilizace

Pro začátek by nebylo špatné říci si pár informací o tom, jak lékárna vznikla a kde se vlastně vzala. Pohled na postupný vývoj této instituce nám krásně ukáže, jak se lékárna dostala do kláštera, a že splynutí církevní instituce s ošetrovatelskou bylo ve své době naprosto přirozené.

V roce 1943 Karel Pejml píše: „*Z doby úsvitu dějin lidstva zachovaly se již psané zprávy, které nám umožnily nahlédnout do tajemného léčitelského umění prastarých kulturních národů, ať již měli svá sídla na březích posvátného Nilu, v poříčí Eufratu a Tigridu, na širé planině Iránu nebo v Indii, Číně, Japonsku a v Americe.*“⁵

Ve starověkém Egyptě, Mezopotámii, Babylonii i v Řecku byla medicína stejně jako všude jinde, i u nás, úzce spjata s náboženstvím.

V archivu klínopisných tabulek objevené v knihovně krále Aššurbanipala (669-627 př. Kr.) v městě Ninive se dochovaly texty s tisíci recepty, tedy návody na výrobu a použití léků. Některé z nich byly i starší a pocházely pravděpodobně již z 2. tisíciletí př. Kr.

Z Egypta se nám dochovaly důležité písemné památky, dokazující vysokou úroveň tamního léčitelství. Písemné záznamy jsou postupně doplňovány dalšími objevy z medicínského prostředí starověké nilské země, obrazovými památkami, výzkumy mumií, či nálezy lékařských nástrojů.⁶ Mimo jiné je Egypt považovaný za kolébkou chemie. Z poznatků starých Egyptanů v tomto oboru čerpali Řekové a později také Arabové.

Egyptské léčitelství se soustřeďovalo v chrámech, kde měli kněží určenou speciální místnost nazývanou se *asit*.⁷ Kněží-léčitelé, kteří nám zanechali tak bohatou farmaceutickou recepturu, zde vyráběli léčiva z rostlinných, živočišných, minerálních a chemických látek. Měli k dispozici výrobní nástroje jako váhy,

⁵ PEJML K., *Naše léčivé rostliny*, s. 7.

⁶ SCHOTT H., *Kronika medicíny*, s. 16.

⁷ OPLETAL L., OPLETALOVÁ V., *Lék a jeho vývoj v dějinách*, s. 40.

hmoždíře, třenky, lisy, mlýnky a síta.⁸Ve stejné místnosti se přípravky také uchovávaly ve speciálních nádobách z kamene, alabastru nebo skla.⁹

2.2 Řecko a Řím

Za časů antického Řecka se odděluje funkce lékaře a lékárníka. Dává tak vzniknout samostatným „protolékárnám“, tedy „předklasickým“ lékárnám. Toto období je významné ve vývoji samostatné lékárny jak ji známe dnes.¹⁰ Ne vždy tomu tak bylo, ale lékař začal být někdo, kdo se přímo setkával s pacienty a léky jim pouze předepisoval. Lékárník byla osoba zabývající se výrobou, uchováním a vydáváním léčiv. Tato dvě povolání se v průběhu dějin ještě několikrát setkala a zase vzdálila, ale právě ve starém Řecku došlo poprvé k jejich významné odluce, která významně ovlivnila další vývoj lékařské a lékárnické profese.

Do řeckého léčitelství pronikaly poznatky z Mezopotámie, Fénicie, Egypta i Kréty a dělilo se na dvě části: kněžskou (chrámovou) a laickou. Pravděpodobně již od 5. st. př. Kr. byl Řeky uctíván bůh lékařství Asklépios (v Římě pak Asclepius, nebo Esculap). V chrámech tohoto boha se léčilo převážně spánkem, vyráběly se zde i léčivé přípravky a bylo možné se tu i v léčitelství vzdělávat. Asklépios byl zobrazován jako stařec s holí ovinutou hadem, který je symbolem života a léčivé síly. Symbolika hada ovinutého okolo hole se vžila jako znak pro lékárny a lékaře, která vydržela až dodnes.¹¹

„*Iatros*“ – řecký lékař – ošetřoval pacienty ve svém domě (*iatreion*), stejně tak v něm i vyráběl a uchovával léčiva. Z dnešního pohledu to byl spíše řemeslník.¹² Místo, kde uchovával léčiva a přípravky v hliněných či skleněných nádobách, se nazývalo *apothéke*, neboli sklad. Z řeckého *apo* (od, pryč) a *théke* (nádoba, schránka na uchování, odkládání) vznikl název užívaný pro lékárny až do 20. st. po Kr. *Iatros* ve svém *iatreionu* fungoval jako lékař i jako lékárník zároveň.

⁸ BRONCOVÁ D., *Historie farmacie v Českých zemích*, s. 12.

⁹ OPLETAL L., OPLETALOVÁ V., *Lék a jeho vývoj v dějinách.*, s. 40.

¹⁰ RUSEK V, SMEČKA V., *České lékárny*, s. 22.

¹¹ KEPARTOVÁ J., *Římané a Evropa*, s. 205.

¹² OPLETAL L., OPLETALOVÁ V., *Lék a jeho vývoj v dějinách.*, s. 41.

Zhruba od 5. st. př. Kr. se oddělila farmaceutická funkce od monolitního léčitelství. Průkopníky byli *rhizotomové* (kořenáři, v překladu doslova kráječi kořenů), kteří sbírali rostliny a sušili je buď v komíně kouřem, nebo na slunci. K tomuto kroku, oddělení funkce lékaře a kořenáře, došlo pravděpodobně díky řeckému smyslu pro dělbu práce. Rhizotomové měli bohaté znalosti rostlinných léčiv, uměli hodnotit kvalitu léčiv podle jejich vzhledu, vůně a chuti. Významným počinem, který tito muži (či snad i ženy) učinili, bylo, že své poznatky sepsali do knih, jakýchsi prvních herbářů, ze kterých později čerpali další řečtí a římsí léčitelé a spisovatelé. Řečtina je právě díky nim základem pro lékařské a lékárnické názvosloví a dochovala se v odborných termínech dodnes.

Rhizotomové časem svoje znalosti rozšířili a začali se zabývat také léčivými přípravky, což je další významný posun ke klasické funkci lékárníka.¹³

Řecká profese rhizotomů se v Římě ujala v podobě *herbarií*, neboli bylinářů, botaniků a aromatariů, pracujících přímo jako kořenáři. Dále tu pracovali *farmakopolové* - prodavači léčiv a léčivých přípravků, *migmatopolové* - prodavači mixtur (řec. migma – směs), prodejem mastí se zabývali *myropolové* a *unguentariové* (řecky *myron* – masť, latinsky *unguentum*, *unro* – mažu), výrobci mastí byli naopak *myrepsové*. Vyráběli se masti, náplasti, oční přípravky, připravovala se i kosmetika (například červeň na tváře), barvivo na látky, různé pilulky na zevní použití, čípky, obklady, ale i pilulky podobné dnešním bonbonům (pastilky – vonné kuličky ke žvýkání). Obchod probíhal buďto po domech jako klasický podomní obchod, anebo ve stáncích na ulicích, nejčastěji na hlavní třídě, kde nebylo o zákazníky nouze. Těmto stánkům se říkalo *taberny*. Na výkon povolání dohlíželo *collegium*, do kterého se výrobci a prodejci léčivých přípravků sdružovali. Bylo to společenství podobné cechu, mělo svá pravidla a podléhalo úřednímu dohledu.^{14,15}

Postupně vzrůstal význam prvních protolékáren. K jejich vzestupu přispívali významní učenci zabývající se lékařskou vědou a farmacií, kteří za sebou zanechali písemné odkazy hojně využívané v průběhu středověku. Později na ně navázala klasická empirická věda.

¹³ BRONCOVÁ D., *Historie farmacie v Českých zemích*, s. 12-14.

¹⁴ Tamtéž, s. 14.

¹⁵ SCHOTT H., *Kronika medicíny*, s. 48.

První a nejvýznamnější představitel řecké školy je bezpochyby Hippokratés (460 - 377 př. n. l.), kterému přisuzujeme formulaci etických pravidel a zásad lékařova profesionálního jednání. Hippokratés je autorem množství lékařských spisů.¹⁶ Ve škole na ostrově Kós, kde působil, vznikla humorální nauka o vzniku nemocí¹⁷, kterou později propracoval Galénos (129/130 – 201 n. l.). Galénos rozvinul anatomické a fyziologické poznatky o rostlinách. Zavedl požadavky na kvalitu léčiv, způsoby jejich zpracování, zachování vždy stejného předpisu, postupu a dávek. Jeho spisy obsahují vlastní recepty a nutně přispěly k tomu, že se dnes nauka o léčivých přípravcích, která studuje zákonitosti přeměny léčiv na léčivé přípravky¹⁸, nazývá galenika.¹⁹ Galénos pozvedl svým přístupem lékařství od řemesla na úroveň vědy a z jeho spisů čerpali mniši klášterní evropské medicíny.²⁰

2.3 Křesťanská tradice

Od období antického Řecka a Říma se vývoj lékáren rozděluje do dvou hlavních linií na západní a východní medicínu. *Kronika medicíny*²¹ rozlišuje toto dělení takto: západní medicínu v jejich počátcích dělíme na klášterní a scholastickou, východní větev se dělí na byzantskou, arabskou a zbytek světa.²²

V kláštorech, které se staraly o chudé a nemocné, byly vedeny hospice a špitály (nemocnice). Instituce špitálnictví v klášteře je neodmyslitelně spjata s klášterní lékárnou. Pokud tedy pátráme po lékárnách v kláštorech, tak se můžeme velmi dobře orientovat podle špitálů, které kláštery provozovaly. Pro kláštery tak bylo nezbytně nutné, aby měly po ruce vlastní zásobu léčiv, a to jak z ekonomického hlediska, tak z čistě léčebně praktického.

¹⁶ RUSEK V, SMEČKA V., *České lékárny*, s. 23.

¹⁷ BRONCOVÁ D., *Historie farmacie v Českých zemích*, s. 12. Rovnováha prvků v těle a jim odpovídajících čtyř šťáv (humores) – černé žluči, slizu, krve a žluté žluči, ty odpovídali čtyřem přírodním živlům – země, voda, vzduch a oheň. Jejich soulad s vnějším prostředím znamenal zdraví, porucha rovnováhy mezi prvky a šťávami znamenala nemoc.

¹⁸ OPLETAL L., OPLETALOVÁ V., *Lék a jeho vývoj v dějinách.*, s. 10.

¹⁹ BRONCOVÁ D., *Historie farmacie v Českých zemích*, s. 13.

²⁰ OPLETAL L., OPLETALOVÁ V., *Lék a jeho vývoj v dějinách.*, s. 43.

²¹ SCHOTT, Heinz. *Kronika medicíny*. Praha: Fortuna Print, 1994.

²² SCHOTT H., *Kronika medicíny.*, s. 63.

První předchůdci nemocnic a středověkých klášterů byly vystaveny podle vzoru egyptských „mnišských vesnic“. V těchto obydlích nacházeli nemocní, chudí a staří ubytování a péči. Obydlí se nazývalo *xenodochia*, jednalo se spíš o přístřešky pro chudé pocestné a poutníky, než pro nemocné.²³ „Útulky“ se postupně vyvinuly do podoby hospiců a špitálů provozovaných převážně kláštery.

Roku 370 byl v Caesarei, v dnešním Turecku, zřízen klášter i se špitálem.²⁴ Byzantskou církevní léčitelskou tradici založil biskup Basileios Veliký (asi 330-379). Působil v již zmíněném klášteře v Caesarei a byl to on, kdo zde nechal vystavět rozsáhlý komplex budov pro ubytování cizinců. Část jedné z budov byla vyhrazena pouze nemocným, jmenovala se *nosokomium*.

Podle Basileiova vzoru měly všechny kláštery na východě řídicí se jeho řeholí nemocnice. Tato tradice se postupně rozšířila i na západ, kde se nejlépe uchytila u benediktýnů.

Roku 451 byli z Byzance vypuzeni nestoriáni (křesťanská sekta), ti se později usadili v Persii, kde založili školu zabývající lékařstvím.²⁵

²³ SCHOTT H., *Kronika medicíny*, s. 62.

²⁴ RUSEK V, SMEČKA V., *České lékárny*, s. 23.

²⁵ OPLETAL L., OPLETALOVÁ V., *Lék a jeho vývoj v dějinách*, s. 44.

3 Klášterní medicína ve středověku

3.1 Benediktýnský řád

Počátek klasické mnišské nebo také klášterní medicíny na západě spadá do 6. st., kdy byl založen klášter v Monte Cassinu. Od této doby až do 12. století se klášterní medicína v Evropě úspěšně rozvíjí.²⁶ Klášter v Monte Cassinu byl založen sv. Benediktem z Nursie, který zároveň sepsal Řeholi (*Regula sancti Benedicti*), podle které se mniši řídili a kterou později přejímali i další ošetrovatelské řády.²⁷ V duchu Řehole, která dává směrnice pro křesťanský život, přijímaly benediktinské kláštery hosty a pocestné jako samého Krista v duchu Jeho slov. V témž zorném úhlu mniši viděli Ježíše i v nemocných.²⁸ Sám Benedikt byl hlasatelem zdrženlivosti a umírněnosti co se týče nemocných, a ustupuje tak od striktního pohledu na život. Nemocným se měla například poskytovat lázeň, kdy si ji budou přát.²⁹

Mnišský léčitel, *infirmarius*, léčil vlastními léky nejen nemocné spolubratry, žáky klášterní školy, ale i poutníky, kteří se zastavili v jejich hospitálech. Klášter také velmi často navštěvovali obyvatelé z nejbližšího okolí, když už si se svými zdravotními obtížemi nevěděli rady.³⁰

O tom, jak kláštery fungovaly u nás v Čechách, dnes zjišťujeme jen velmi stěží, jelikož se klášterní budovy té doby stavěly ze dřeva, a tak snadno podlehly zubu času.³¹ Nicméně si můžeme udělat zhruba představu o jejich vzhledu díky dochovanému plánu benediktinského kláštera St. Gallen z 9. století, podle kterého se stavěly v této době všechny ostatní francké benediktinské kláštery, a je tedy možné, že stavitelé v Čechách se jimi řídili také. Na plánu je mimo jiné znázorněna rozsáhlá zahrada, která se dělí na čtyři části. Zahrada v křížové chodbě, ovocný sad, zelinářská zahrada a zahrada s léčivými bylinami a kořením. V zelinářské zahradě

²⁶ SCHOTT H., *Kronika medicíny*, s. 71.

²⁷ FOLTÝN D., CHARVÁTOVÁ K., SOMMER P., *Historia monastica I.*, s. 25.

²⁸ VERZICH M., OPASEK a., VALÍK R., *Sv. Benedikt*, s. 101.

²⁹ FOLTÝN D., CHARVÁTOVÁ K., SOMMER P., *Historia monastica I.*, s. 11.

³⁰ RUSEK V., SMEČKA V., *České lékárny*, s. 25.

³¹ FOLTÝN D., CHARVÁTOVÁ K., SOMMER P., *Historia monastica I.*, s. 28.

je vyznačeno 18 rostlin, v sadu 14 stromů, každý jiného druhu a v části s bylinami a kořením je popsáno 16 záhonů s rostlinami včetně lilií, růží a kosatce.³²

Vedle zahrady bylo stavení označované jako *domus medicorum*, neboli dům lékařů. V tomto domě bylo několik místností pro těžce nemocné, pak místnost pro samotného medika, léčitele.

Podstatnou součástí lékařského domu byla tzv. *armarium pigmentorum*, tedy skříň s léčivy, rostlinami. Byla to taková první lékárna, časem se rozšířila a místo jedné skříně obsadila celou místnost, kde se léky ukládaly a připravovaly. Vedle *infirmaria* (dnešními slovy nemocnice) byla na plánu vyznačená zahrada, kde se pěstovaly léčivé rostliny. Zahrada byla rozdělena na šestnáct záhonků s názvy pěstovaných rostlin.³³

Co se týče samotných mnichů pracujících v infirmariu nebo domácí lékárně, nemáme o nich mnoho spolehlivých zpráv. Otázka je, kdo vlastně v kláštorech mezi 6. a 12. stoletím pracoval. Domníváme se, že mnichům pomáhali i lidé znalí ošetrovatelství, léčivých prostředků, různí bylináři, kořenáři a podobně. Tedy lidé, kteří přímo nespádali pod klášter, ale v klášteře vypomáhali, nebo zde našli stálou práci, či zde přímo bydleli.³⁴

Benediktýnům za šíření klášterní medicíny vděčíme mnoho, zejména proto, že se jejich tradice šířila i do českých zemí. Ve dvaceti bavorských benediktinských kláštorech pozdního středověku je doložena existence infirmarií s přidruženými domácími lékárnami. Je proto velmi pravděpodobné, že podle vzoru starších mateřských klášterů mělo své místo infirmarium s lékárnou také v benediktýnských kláštorech i u nás.³⁵

Kláštery vzniklé na našem území ve výše vymezeném období podléhaly určité uniformovanosti a jednotě ve způsobu, jakým byly vedeny. Do Čech je přivedl sv. Vojtěch roku 993 na Břevnov potom, co navštívil klášter v Monte Cassinu a Řím. Klášter byl založen jako společná fundace knížete Boleslava II. a pražského biskupa Vojtěcha. První klášterní budovy byly i tady nejspíš dřevěné.

³² STRABO W., *De kultura hortorum*, s. 10-11.

³³ BRONCOVÁ D., *Historie farmacie v Českých zemích*, s. 15.

³⁴ FOLTÝN D., CHARVÁTOVÁ K., SOMMER P., *Historia monastica I.*, s. 25.

³⁵ RUSEK V., SMEČKA V., *České lékárny*, s. 26.

Kamenné pozůstatky, které se nám dochovaly, nedávají znát o lékárně nic konkrétnějšího.³⁶

Druhý mužský klášter benediktýnů v Čechách vznikl u Davle na Ostrově na konci 10. století. Peter Sommer předpokládá, že i zde bylo infirmarium. V jedné části Ostrova totiž můžeme rozpoznat pozůstatky podélné haly s pilíři, která nápadně připomíná nemocniční prostory z jiných klášterů. Další důkaz, že se jednalo o infirmarium je údajně ten, že k onomu prostoru byla dodatečně přistavěna kaple, která byla povinnou součástí infirmaria (i nemocní měli mít možnost vyslechnout si pobožnosti). Byl to tedy takový klášter v klášteře. Tento princip byl praktikován i v cisterciáckých kláštorech.³⁷

Na území Čech a Moravy postupně vznikaly další kláštery jak benediktýnské, tak i jiných řádů (premonstráti, johanité, křížovníci, cisterciáci). Podle benediktýnského vzoru zřizovaly hospice pro chudé a poutníky a jejich součástí byla i infirmaria. Vyjmenujme si zde některé kláštery vzniklé v této době: Sázavský, v Rajhradě, Opatovice, Třebíč, Hradisko u Olomouce, Kladruby, Postoloprty, Vilémov, Podlažice, Sedlec u Kutné Hory, Plasy, Osek, Strahov, Milevsko, Louka u Znojma, Strakonice, na Zderaze, Želiv.³⁸

3.1.1 Walafrid Strabo

Tento benediktýnský mnich se narodil ve Švábsku někdy v letech 808 nebo 809. Jako mladý muž nastoupil do kláštera Reichenau, kde se mu dostalo vzdělání, později se na Reichenau stal opatem a rozvíjel zde své básnické umění. Zemřel 18. srpna 849 nešťastnou náhodou při přechodu řeky Loiry. Během svého života navštívil císařský dvůr a měl možnost se osobně seznámit se členy císařské rodiny včetně Karla Velikého.

Jeho nejvýznamnější dílem je bezpochyby *De cultura hortorum*. Jedná se o básnické dílo psané původně latinsky, pojednávající o 24 rostlinách. Je možné, že autor bral inspiraci přímo v klášterní zahradě v Reichenau. 12 rostlin uvedených

³⁶ VLČEK P., SOMMER P., FOLTÝN D., *Encyklopedie českých klášterů*, s. 596-603.

³⁷ FOLTÝN D., CHARVÁTOVÁ K., SOMMER P., *Historia monastica I.*, s. 17-19.

³⁸ RUSEK V., SMEČKA V., *České lékárny*, s. 26.

v jeho básni se shoduje s rostlinami uvedenými na plánu kláštera st. Gallen, který, jak ukázaly výzkumy, byl pravděpodobně zhotoven v Reichenau.³⁹

3.1.2 Hildegarda z Bingenu

V rámci benediktýnské řehole byla vychovávána a později působila jako abatyše a léčitelka jménem Hildegarda. Narodila se roku 1098 a zemřela 17. září 1179 ve věku 81 let. Byla jednou z nejvýznamnějších osobností své doby, co se klášterní medicíny týče, a i dnes je její odkaz velmi živý. Většinu svého života působila v klášteře v Rupertsbergu u Bingenu, který sama založila a také v něm i zemřela.

Její vizionářské dílo obsahuje komplexní pohled na zdraví člověka. Zahrnuje do něj i duševní, duchovní pohled na lidské zdraví. Hildegarda tak působila jako praktická lékařka a psycholožka v jedné osobě a předešla tím naprosto svou dobu.

Sice se o Hildegardě můžeme dočíst, že je svatá, k oficiální kanonizaci zatím nikdy nedošlo. Abatyše rupertsberského kláštera sice byla během staletí uctívána jako svatá a mnohokrát se o její svatořečení usilovalo, ovšem nikdy k tomu skutečně nedošlo.⁴⁰

Sama je autorkou několika děl o medicíně, pokud je sama nepsala, tak je alespoň zapsal někdo z jejího okolí, nebo je nadiktovala. Její díla byla objevena až v průběhu 19. století a o to víc překvapila svým obsahem. Patří mezi ně trilogie pod názvy *Scivias*, *Liber Vitae Meritorum* a *Divinorum operum*. Dalšími významnými spisy jsou *Liber simpliciter medicinae*, později známý jako *Physica* a *Liber compositae medicinae* později známý jako *Causae et Curae*.⁴¹

3.2 Řády a špitály v Praze

O tom, jaké byly klášterní lékárny v Praze ve středověku, se nám nezachovalo mnoho zpráv, respektive se jimi do dnešní doby nikdo seriózně nezabýval. Neexistuje tedy žádný komplexní historický výzkum na toto téma.

³⁹ STRABO W., *De kultura hortorum*, s. 11-12.

⁴⁰ SCHÄFER T., *Život, dílo a hudba Hildegardy von Bingen*, s. 11-12.

⁴¹ HERTZKA G., STREHLOW W., *Léčebné umění Hildegardy z Bingenu*, s. 16-17, 300-305.

Informace, které zatím máme, nás nutí pohybovat se na úrovni spekulací a dohadů. Někde se ale začít musí, nejpřímější a nejlogičtější cesta vede přes kláštery vzniklé v té době, a přes špitály.

Jak již bylo naznačeno, většina řádů zřizovala hospice pro poutníky nebo chudé, postupně se z nich vyvinuly nemocnice. Postupný rozvoj města a koncentrace lidí v něm si vynutila nemocniční péči v rámci socio-kulturního rozvoje daného místa. Bylo logické, že město potřebovalo organizovanou nemocniční péči, zejména pro ty, kteří se o sebe nemohli postarat sami, nebo tak nemohla učinit jejich rodina. Tuto funkci začaly velmi dobře zastávat řády, které měly péči o chudé a nemocné přímo ve svých řádových stanovách, nebo to prostě bylo součástí milosrdenství vůči bližnímu svému.

Každý takový funkční špitál musel být dobře finančně a materiálně zaopatřen. Jedním z ekonomicky nejvýhodnějších způsobů zajištění kvalitní zdravotnické péče bylo zřízení vlastní lékárny. Ta sloužila jak mnichům k jejich soukromým potřebám, tak špitálu, a mnohdy byla otevřena i široké veřejnosti. Součástí této lékárny byla klášterní zahrada, kde se pěstovaly léčivé byliny i další užitkové rostliny, včetně plodin do klášterní kuchyně. Vlastní lékárna totiž zajišťovala určitou nezávislost, i když je pravda, že některé suroviny museli mniši dokupovat.

V Praze postupně vznikaly špitály, ve kterých zajišťovali péči nemocným členové různých řádů. Rudolf Sedlecký píše: „... bývala to také různá náboženská bratrstva, která z lásky k bližnímu pečovala o chudé, sirotky a nemocné. I tato péče měla charakter křesťanský.“⁴² Nebudu se zde věnovat všem špitálům na pražském území, vyjmenuji jen ty, u kterých je možné, že se vyskytovaly lékárny, tedy lékárny vedené samotnými bratry. Lékárny, které můžeme nazývat klášterními. Této péči se věnovaly od 12. století hlavně křižovnické a rytířské řády.⁴³

Mezi první patří špitál Rytířského řádu křižovnického s červenou hvězdou v Praze na Starém Městě, u nynějšího Karlova mostu.⁴⁴ Rytířský řád křižovníků vznikl z laického špitálního bratrstva. Byl založený na idejích sv. Františka z Assisi

⁴² SECKÝ, R. *Staropražské špitály*, s. 5.

⁴³ SVOBODNÝ, P., HLAVÁČKOVÁ, L., *Pražské špitály a nemocnice*, s. 7.

⁴⁴ SECKÝ, R. *Staropražské špitály*, s. 11.

českou princeznou, později svatořečenou Anežkou Přemyslovnou. Je to jediný mužský řád založený v Čechách a jeho hlavní centrum bylo v Praze.⁴⁵

Na Menším Městě pražském stával špitál při klášteře johanitů (později zvaní maltézští rytíři). Král Vladislav I. daroval roku 1159 johanitům místo poté, co se s nimi seznámil na křížové výpravě.

Roku 1190 byl na Zderaze založen klášter Strážců božího hrobu Spasitelova, bratři z tohoto řádu pomáhali nemocným a chudým ve vlastních špitálech.⁴⁶

První výrazné období klášterní medicíny končí ve 12. století. Církev různými edikty vystupuje proti tomu, aby řeholníci vykonávali lékařské povolání. Pod vlivem gregoriánských reforem se postupně medicína vyděluje jako samostatný obor a její představitelé se začínají stávat profesionály ve svém oboru. Církev tak ztrácí svůj monopol v organizovaném zdravotnictví.

Oficiálně doba tzv. klášterní medicíny končí už v roce 1130 koncilem v Clermont, kde bylo mnichům zakázáno vykonávat lékařské povolání, do kterého spadalo i lékárnictví. Ovšem jak už to bývá, zákaz byl porušován. A tak je roku 1163 na koncilu v Tours vydán edikt, který dělá z práce s krví tabu, čímž byla znemožněna lékařská činnost mnichů i z náboženského pohledu. Tím se pomalu uzavřela jedna kapitola medicíny obecně a obor se postupně přenesl na univerzity.

Ještě chvíli trvalo, než proběhly potřebné změny v klášterech u nás. Tato rozhodnutí vydaná koncily ovlivnila i naše první klášterní lékárny; zejména ty, které nesloužily jen pro řád, ale poskytovaly služby i mimo něj.⁴⁷ V Praze klášterní špitálnictví ještě nějakou dobu zůstalo. Samovolně se tu drželo až do počátků husitských válek, ale i tak špitály postupně přecházely do rukou světské městské moci. Špitály v Praze nikdy úplně nevymizely, spíš byl jejich provoz v útlumu, přecházely do světské moci, a tudíž je neprovozovaly kláštery.⁴⁸ Vývoj špitální instituce od řeholní po soukromou se vyznačoval ve středověku určitou stagnací ve způsobu péče o nemocné. K radikálnějším změnám došlo až na přelomu 16. a 17. století na základě objevů, které umožnily při léčení nemocí využít

⁴⁵ BUBEN, M., *Encyklopedie řádů, Řády rytířské a křížovníci.*, s. 137.

⁴⁶ SECKÝ R. *Staropražské špitály.*, s. 11.

⁴⁷ FOLTÝN D., CHARVÁTOVÁ K., SOMMER P., *Historia monastica I.*, s. 27.

⁴⁸ SECKÝ R. *Staropražské špitály.*, s. 6.

chemických vlastností látek.⁴⁹ V Praze bylo před rokem 1436 jen pět veřejných měšťanských lékáren; je otázka, jestli stačily potřebám měšťanů a jestli chudší obyvatelé stále nevyhledávali pomoc v klášterních institucích.⁵⁰

⁴⁹ FIALA, M. a kol., *Nové Město pražské 1348-1784.*, s. 151.

⁵⁰ RUSEK V, SMEČKA V., *České lékárny*, s. 37.

4 Klášterní lékárny v novověku

Od 17. st. můžeme teprve mluvit o nové etapě v klášterním lékárnictví. Můžou za to především společenské změny. Do Prahy postupně přichází nové řády, které zde zakládají kláštery, nemocnice a lékárny. Mezi ty hlavní patří milosrdní bratři, alžbětinky a jezuité, kterým se věnuji podrobně v následujících kapitolách. Mezi další patří například kapucínská lékárna na Hradčanech. Pozadu nezůstávají ani řády, které už na území hlavního města sídlily dříve, jako například strahovský špitál. Ten je spojen s konventem premonstrátů, kteří na Hradčany přišli kolem roku 1140.⁵¹ Stavba špitálu spadá až do roku 1623, společně s kaplí sv. Alžběty, za opata Kašpara z Questenberka.⁵²

4.1 Kapucínská lékárna na Hradčanech

Založení prvního kapucínského kláštera souvisí s počátky řádu v českých zemích. Jeho výstavba začala 23. 5. 1600 a na stavbu přispěl i sám pražský arcibiskup. Kapucíni se stávali v Praze postupně velmi oblíbenými, zejména díky jejich pomoci při morových nákazách. Roku 1613 pečovalo o nakažené morem deset kapucínů, kteří nakonec díky své obětavosti také zemřeli. V následujících letech 1639, 1679 a 1680 byla v zahradě kláštera zřízena karanténa pro postižené morem. Bratři se zde starali o nemocné, ve většině případů umírající. Dne 1. 3. 1680 koupili kapucíni od Jáchyma Slavaty za 1500 zlatých zahradu s domkem pro výstavbu klášterní nemocnice.⁵³

⁵¹ VLČEK P., SOMMER P., FOLTÝN D., *Encyklopedie českých klášterů*, s. 443.

⁵² SECKÝ R., *Staropražské špitály*, s. 35.

⁵³ BUBEN M., *Encyklopedie řádů, Žebravé řády*, s. 395-397.

4.2 Spory klášterních lékáren s měšťanskými

Rozkvět klášterních lékáren během 17. století nemohl ujít jejich konkurentům z řad měšťanských lékárníků. K tomuto rozvoji došlo z několika důvodů. Jako první to byl jistě důvod politický. Od dob nástupu Habsburků na český trůn se zeměmi postupně šířila rekatolizace, která měla za následek mohutný rozvoj klášterů na našem území. Dalším důležitým faktorem vzrůstu byly důvody hospodářské. Klášterní lékárny neodváděly daně jako lékárny měšťanské a také nepodléhaly odborné laické vizitaci. Obecně měly lékárny sloužit jen pro vnitřní potřeby řádů, ale ve skutečnosti vydávaly chudým léky zdarma nebo za mírnější poplatek než lékárny soukromníků.⁵⁴

Pražské lékárnictví bylo po třicetileté válce rozvrácené a s ním i důležité obchodní cesty a kontakty. Po takové ráně se dávalo velmi těžko opět dohromady. Jedním z projevů tohoto procesu bylo utvoření první stavovské organizace pražských lékárníků tzv. *Collegia pharmaceutica*. Obdobné instituce vznikaly ve stejné době v dalších evropských městech, jako například v Rotterdamu, Norimberku a Vídni. Jejich úkolem bylo hájit hospodářské zájmy lékárníků a poskytovat jakési základy sociální pomoci, která zahrnovala péči o vdovy a sirotky po lékárnících.

Zpočátku bylo členy tohoto kolegia jen devět majitelů lékáren, později se počet o něco rozrostl. Kolegium se vyjadřovalo k ustanovování provizorů lékáren, dva zástupci předsedali spolu s univerzitními profesory při lékárnických zkouškách a v neposlední řadě sdružení také zastupovalo pražské lékárníky ve sporech, které vedli hromadně. Tedy i ve sporech s kláštery. Spory se vedly i v jiných městech než v Praze, například existují opisy stížností městských lékárníků v Olomouci na jezuitské lékárny ze 17. a 18. století.⁵⁵

Proti klementinské lékárně vystupovali městští lékárníci už v roce 1657, ale neúspěšně. Další výstup byl v rámci Kolegia zorganizován v roce 1665.⁵⁶

⁵⁴ RUSEK V, SMEČKA V., *České lékárny*, s. 53.

⁵⁵ ČERNÝ, K., HAVLÍK, J. M., *Jezuité a mor*, s. 80-82.

⁵⁶ RUSEK V, SMEČKA V., *České lékárny*, s. 54.

Nicméně první velkou žádost o privilegium podali pražští lékárníci už v roce 1652. Žádali v ní Ferdinanda III., aby nová lékárna mohla vzniknout jen se souhlasem panovníka, lékárny se měly řídit podle Augsburského lékopisu a řádové lékárny měly mít zakázáno vydávat léky světským osobám. To vše je zachováno v konceptu privilegia, které ovšem nebylo nikdy vydáno.

Privilegium císaře Leopolda I. vydané pro Kolegium v roce 1671 sice nezakazuje řeholním řádům provozovat konkurenční podniky, ale omezuje je v tom smyslu, že jim zapovídá prodej a obchod s léky. Privilegium také říká, že nová lékárna musí být schválena panovníkem a lékárníci musí složit zkoušku na lékařské fakultě v přítomnosti dvou seniorů lékárníků z Kolegia.⁵⁷

Sváry měšťanských lékárníků pokračovaly i nadále. Dokládá to spor z Uherského Hradiště, který vedl na počátku 18. století místní lékárník jménem Ignác Pilchowitz. Roku 1723 byl tomuto muži předložen magistrátem nový lékárnický řád, aby se k němu mohl vyjádřit. Pan Pilchowitz navrhoval do řádu doplnění, které jasně naznačovalo jeho nevoli k jezuitské konkurenci. Klášternímu lékárníkovi mělo být zakázáno vydávat léky mimo kolej, přijímat učně a zaměstnávat civilní výpomoc. Nebohý lékárník si doslova stěžuje, že pokud tyto zakazy jezuita nedodrží, přijde on sám na mizinu. Ovšem místní úředníci zavírali před obchodem jezuitů oči, jelikož byl pro ně samotné výhodným.⁵⁸

4.3 Reformy

Významný předěl ve vývoji klášterních lékáren měla doba vlády Marie Terezie a jejího syna Josefa II. Osvícenecká doba přinesla mnoho reforem do zaběhnutého řádu. Je otázkou, zda byly tak prospěšné nebo ne. Rozhodně když se na ně podíváme z pohledu klášterů, je tato otázka více než nasnadě.

V roce 1750 byl Marií Terezií v Čechách zakázán veřejný i soukromý prodej z řádových lékáren a to v místech, kde byla jiná veřejná lékárna. Ten samý zákaz proběhl o tři roky dříve na Moravě. Lékárníci mimo jiné procházeli pravidelnými zkouškami a jejich lékárny podléhaly pravidelné světské vizitaci.

⁵⁷ RUSEK V., SMEČKA V., *České lékárny*, s. 56.

⁵⁸ JILÍK J., *U Zlaté koruny*, s. 12-13.

O dvacet let později došlo k další změně, tentokrát mnohem závažnější pro kláštery. Tam, kde byla veřejná lékárna, mělo dojít k úplnému uzavření té klášterní. Výjimku však tvořily lékárny milosrdných bratří. Jejich lékárny směly zůstat v provozu, ale pouze pro klášterem zřizované ústavní nemocnice. V té době to byl jediný řád, který dostal obdobnou výjimku, později se k němu přidaly ještě alžbětinky.⁵⁹

V roce 1773 došlo k dalšímu významnému kroku určujícím směr vývoje klášterních lékáren u nás: byl rozpuštěn jezuitský řád. Sice byla u moci ještě Marie Terezie, ale jejímu synovi a spoluvládci Josefu II. se podařilo naléhat na papeže tak dlouho, že bylo nakonec Tovaryšstvo Ježíšovo zrušeno. Josef sám byl v mládí jezuitským žákem, ale později se tento řád nehodil do jeho koncepce silného a jednotného byrokratického státu. Zrušení protireformačního řádu bylo prvním krokem k tomu, aby se církev podřídila jeho úřednické vládě. Vybavení lékáren se rozprodávalo a většinou sloužilo dál svému účelu pod civilní správou.⁶⁰

Můžeme říci, že 70. léta 18. století jsou počátkem konce klášterních lékáren. Jejich obrovský rozmach začínající zhruba v polovině 16. st. a přetrvávající v 17. a na počátku 18. st., končí paradoxně v rukou velkých osvíceneckých panovníků.

Po smrti své matky se Josef II. chopil dalších reforem ve svých zemích. Roku 1781 vydal nařízení o podřízení se duchovního řádu světskému. S tím začalo obrovské rušení církevních řádů. Během let bylo postupně zrušeno až sedm set klášterů. Kláštery a s nimi mnohé další církevní budovy začaly sloužit jako (světské) špitály, prachárny, vojenské ubikace nebo manufaktury.⁶¹

I této vlně reforem se vyhnuly dva řády, které provozovaly klášterní lékárny. Byly to opět milosrdní bratři a alžbětinky. Důvod, proč se jim podařilo přežít, byl čistě ekonomický. Jejich lékárny získaly právo na veřejné vydávání léků, protože z jejich výnosu dotovaly své nemocnice a šetřily tím státu výdaje na péči o chudé a nemocné. Záchranou pro řád nebyly lékárny, to vůbec, ale nemocnice, které

⁵⁹ BRONCOVÁ D., *Historie farmacie v Českých zemích*, s. 24,29.

⁶⁰ FRAIS J., *Reformy Marie Terezie a Josefa II.*, s. 109.

⁶¹ Tamtéž, s. 136-137.

provozovaly. Pokud to tedy řekneme jinými slovy, josefínské reformy přežila ta klášterní lékárna, která se nacházela u špitálu toho kterého konkrétního řádu.⁶²

S alžbětinkami to z počátku nevypadalo vůbec dobře. Josef II. alžbětinky sice nezrušil, ale zakázal jim přijímat čekatelky. Tím docílil toho, že řád pomalu vymíral. Na šťastné časy se začalo blýskat až roku 1786, kdy byl císař ve vojenském táboře poblíž Prahy. Představená řádu za ním vyslala tři sestry, které se měly u císaře přimluvit. Výsledek setkání na sebe nenechal dlouho čekat. 2. října toho samého roku se v pražském konventu císař sám osobně zastavil, aby si prohlédl nemocnici. Alžbětinky na něj zřejmě udělaly dojem, jelikož údajně odcházel spokojen a povolil opět přijímat novicky.⁶³ Během 19. st. pak alžbětinky spolu s Milosrdnými sestrami sv. Karla Boromejského získaly pro své lékárny i živnostenská oprávnění.⁶⁴ V průběhu 19. století v Praze tedy přibyl ještě jeden řád věnující se péči o nemocné a provozující vlastní lékárnou. Kongregace Milosrdných sester sv. Karla Boromejského, zkráceně boromejky, přišly do Prahy z Francie a založily tu klášter s nemocnicí u sv. Karla Boromejského pod Petřínem.⁶⁵ Již dříve tento řád působil v ústavu pro slepce na Malé Straně. Až roku 1842 zakoupil pozemky pod Petřínem, aby zde vystavěl vlastní mateřinec s nemocnicí. Součástí nemocnice byla i lékárna. Dodnes se dochovalo i její původní vybavení. Po nastolení komunistického režimu byly sestry z nemocnice vyhnány, ale už v roce 1990 se sem opět vrací a nemocnice dodnes funguje i pod svým původním jménem. V komplexu se nachází i lékárna, která je v provozu a plní účel dnešních moderních lékáren.⁶⁶

Postupně nám vykrystalizovaly tři zajímavé druhy klášterních lékáren. První jsou lékárny provozované Tovaryšstvem Ježíšovým, díky kterému víme o lékárnách (hlavně kvůli sporům s jejich městskými kolegy). Potom musíme vyzdvihnout špitální řád milosrdných bratří, kteří si dokázali svojí péčí o nemocné své lékárny udržet. Na závěr to jsou také alžbětinky, jejichž lékárna přežila tvrdé časy reformací

⁶² BRONCOVÁ D., *Historie farmacie v Českých zemích*, s., s. 29.

⁶³ POSTŘIHAČ A., LENZ J., *Dějiny kláštera a nemocnice Alžbětinek*, s. 12.

⁶⁴ BRONCOVÁ D., *Historie farmacie v Českých zemích*, s. 24.

⁶⁵ VLČEK P., SOMMER P., FOLTÝN D., *Encyklopedie českých klášterů*, s. 113.

⁶⁶ PALIVEC V., *Staropražské lékařské památky*, s. 47-51.

stejně jako u milosrdných. Všechny tyto tři řady působily mimo jiné i v Praze, a proto se jim budu v následujících kapitolách věnovat blíže.

5 Lékárny Tovaryšstva Ježíšova

5.1 Zakladatel a založení řádu

Ignác se narodil roku 1491 jako poslední ze 13 dětí v baskické šlechtické rodině na zámku v Loylole u Azpeitie. Jako syn šlechtice byl vychováván v souladu s dobovou tradicí, pobýval na dvoře a stal se pážetem jednoho z otcových přátel. O něco později vstoupil do armády, ale v bitvě proti francouzům byl těžce zraněn dělovou koulí.⁶⁷ Po tomto otřesném zážitku začal studovat náboženskou literaturu a začal cestovat. Navštívil množství slavných poutních míst v Barceloně, Jeruzalémě, Římě. Ve třiceti letech, tedy v relativně pozdním věku, se rozhodl pro vyšší studium na univerzitě, prošel několika školami: Barcelona, Alcalá de Henares, Salamanca a Paříž⁶⁸, kde v roce 1528 vstupuje na Sorbonnu⁶⁹.

Studoval filosofii a teologii, během svého vzdělání se dokonce dostal i do inkvizičního žaláře; byl podezříván, že šíří myšlenky Erasma Rotterdamského. Na škole v Paříži se setkal s několika muži, kteří s ním sdíleli jeho myšlenky a společně s ním se zasloužili o založení řádu. Roku 1537 se všichni setkali, aby dosáhli kněžského svěcení.

Samotný řád byl oficiálně potvrzen papežskou bulou 27. září 1540, *Regimini militantis ecclesiae*. Členové řádu si po předchozí nedůvěře úřadů vydobyli důvěru u papeže Pavla III., ten jim Tovaryšstvo Ježíšovo schválil nejprve ústně, a to roku 1539, k vydání již zmíněné buly došlo až o rok později.

V zakládací bule je mimo jiné zmínka o tom, že před oficiálním schválením řádu se mají novici věnovat měsíční péči o nemocné ve špitálních zařízeních.⁷⁰ Tuto praxi potvrzuje i Bílek, který roku 1873 píše o členech řádu, že když přišli do Prahy, shledali se tu s odporem utrakvistů. Svou nenávist se snažili zmírnit návštěvami nemocných ve špitálech a kázních.⁷¹ Jezuité nemocným ovšem neposkytovali lékařskou péči, ale duchovní útěchu. Je však možné, že po častých

⁶⁷ MIKULÁŠEK, F., *Jezuité kdysi a dnes*, s. 4.

⁶⁸ ČORNEJOVÁ, I., a kol., *Jezuité a Klementinum*, s. 9.

⁶⁹ MIKULÁŠEK, F., *Jezuité kdysi a dnes*, s. 6.

⁷⁰ ČERNÝ, K., HAVLÍK, J. M., *Jezuité a mor*, s. 34.

⁷¹ BÍLEK T., *Tovaryšstvo Ježíšovo a působení jeho vůbec*, s. 14.

návštěvách nemocnic museli sami duchovní vyhledat lékaře, nebo alespoň lékárníka.

Sám Ignác vypracoval řádová pravidla a zasloužil se o pevnou organizační strukturu řádu, která byla velmi podstatná pro další šíření a působení řádu. Myšlenky, které Ignác hlásal, ovlivnily vývoj naší evropské kultury, náboženství i filosofie, výchovy, vzdělání i umění, ať už v pozitivním nebo negativním slova smyslu.⁷² Ignác z Loyoly zemřel 31. července roku 1566, byl blahorečen roku 1609 a k jeho svatořečení došlo roku 1622.⁷³

5.1.1 Působení řádu

Je známo, že hlavní řádovou činností byla výuka. Vzdělávání bylo hlavní doménou řádu, alespoň tak si to pamatujeme ze školních lavic, je proto velmi zajímavé se poohlédnout ještě po jedné památce, kterou nám tady tento činný a v Čechách značně rozšířený řád zanechal, tedy lékárny. Skutečně jezuité, chcete-li Tovaryšstvo Ježíšovo, tvoří důležitý článek v historii českého lékárnictví, respektive českého klášterního lékárnictví. Musíme ovšem přiznat, že jezuité se primárně medicínou, léčitelstvím a lékárnictvím nezabývali, v tomto bodě je například milosrdní bratři předčili. Pokud se například podíváme do historického slovníku jezuitského řádu, zjistíme, že obsahuje jen krátké heslo medicína a několik biografických informací lékařů-jezuitů.⁷⁴

Jezuité se věnovali nejen školní činnosti, ve které byli jistou dobu naprosto nepřekonatelní (kolik jen vzniklo gymnázií po celé Evropě: Itálie, Španělsko, Francie, Německo, Rakousko, Nizozemsko, Polsko). Velký přínos měli bratři pro rozvoj vědy hlavně v matematice, astronomii a fyzice. Díky misijnímu zaměření přinesli bratři ze zemí, kde působili, značné množství geografických a jazykových poznatků. Často do Evropy přiváželi spolu s vědeckými poznatky i různý materiál, který se jim podařilo nasbírat. Například páter Barnabáš Cobo přivezl v 17. století z Jižní Ameriky tzv. čínskou nebo jezuitskou kůru. Pro svůj obsah chininu sloužil

⁷² FÜLÖP-MILLER, R., *Moc a tajemství Jezuitů*, s. 43.

⁷³ ČORNEJOVÁ, I., a kol., *Jezuité a Klementinum*, s. 9-10.

⁷⁴ ČERNÝ, K., HAVLÍK, J. M., *Jezuité a mor*, s. 33.

tento medikament přes 250 let jako lék proti maláriím a lékaři si ho nemohli vynachválit. U nás v Čechách je dodnes známý jako „*Jezuitský prášek*“.⁷⁵ Další drogu, kterou jezuité přivezli do Evropy, byly listy merlíku, který tvořil součást tzv. *Jezuitského čaje*.⁷⁶

I vnitřní rozdělení řádu vypovídá o postavení lékárníků a lékáren. Tovaryšstvo se dělilo na tři základní skupiny. Na prvním místě stáli kněží, pak scholastikové (studující členové řádu) a až potom bratři koadjutoři, tedy laici, kterým příslušela péče o bezprostřední chod řádu; to byli vrátní, různí řemeslníci, lékárníci, kuchaři a dokonce i umělci.⁷⁷

5.2 Lékárny Tovaryšstva Ježíšova v rakousko-české provincii

Řád byl do Čech uveden roku 1556 samotným Ignácem z Loyoly na žádost Ferdinanda I. a 21. dubna 1556 přišla skupina dvanácti jezuitů do Prahy.⁷⁸ Svatý Ignác stál sice za uvedením řádu, ale ten, kdo jej sem skutečně fyzicky dovedl a zasadil se o jeho existenci na našem území, byl muž jménem Petr Canisius.⁷⁹ Jako první přišli jezuité do Prahy a usídlili se v dominikánském klášteře u kostela sv. Klimenta. Roku 1566 byli uvedeni na Moravu do Olomouce. Další koleje postupně rostly jako houby po dešti; Jindřichův Hradec, Český Krumlov, Chomutov, Brno, Kladsko. Do roku 1650 vyrostly koleje a rezidence také v Kutné Hoře, Jičíně, Hradci Králové, na Novém Městě pražském, v Litoměřicích, Klatovech, Chebu, Březnici, Jihlavě, Bohosudově, Liběšicích, Vopařanech, Znojmě, Kroměříži (odtud se záhy přestěhovala do Uherského Hradiště) a profesní dům na Malé Straně v Praze. Nesmíme zapomenout ani na pozdější kolej v Opavě. Tovaryšstvu Ježíšovu se dozajista podařilo zřídit nejvíce klášterních lékáren u nás. K roku 1757 bylo zřízeno řádem celkem 19 lékáren.⁸⁰

⁷⁵ MIKULÁŠEK, F., *Jezuité kdysi a dnes*, s.16-18.

⁷⁶ RUSEK V, SMEČKA V., *České lékárny*, s. 54.

⁷⁷ ČORNEJOVÁ, I., *Tovaryšstvo Ježíšovo*, s. 53.

⁷⁸ KOLÁČEK, J., *200 let jezuitů v Brně*, s. 4-5.

⁷⁹ ČORNEJOVÁ, I., *Tovaryšstvo Ježíšovo*, s. 36

⁸⁰ RUSEK V, SMEČKA V., *České lékárny*, s. 54.

Není divu, že roku 1623 vznikla samostatná česká provincie.⁸¹ Do té doby patřili jezuité žijící na našem území k hornoněmecké provincii s hlavním sídlem ve Vídni.⁸²

Postupně jak se Tovaryšstvo Ježíšovo šířilo, vznikaly s koleji i lékárny. Měli je na starosti dříve zmínění bratři laici. Čornejová o nich píše, že na rozdíl od duchovenstva zůstávali na jednom místě delší dobu. Bylo to dáno jejich činností pro řád, většinou si museli vytvořit kolem sebe praxi a svou činnost řádně rozvinout, aby na daném místě měla vůbec nějaký smysl. Dále o lékárnách Ivana Čornejová říká: „*Většina kolejí se honosila dobře zřízenou lékárnou, kterou vedli zkušení lékárníci. Lékárníci obstarávali i hlavní zdravotnickou péči v řádových domech, pokud nebyl přizván k vážným případům externí lékař.*“⁸³

K dějinám jezuitských lékáren nám zanechal cenné svědectví jeden jezuitský představený Jan Miller, který sepsal dílo *Historia provinciae Bohemiae*. Celým jménem byl Joannes Miller nebo také Müller, narodil se ve Wilmsdorfu 8. 9. 1650 a zemřel v Liběšicích 21. 9. 1723.⁸⁴ Naštěstí se tímto pramenem zabývali autoři díla *Jezuité a mor*⁸⁵ a pro tuto práci objevili cenné informace. Kolejní lékárny jezuitů měly sloužit zejména chudým, jejich služeb ovšem využívala i bohatá veřejnost a pochopitelně duchovní, zejména z koleje. Alespoň částečnou rentabilitu lékárnám zajišťovali její movitější zákazníci z řad bohatých měšťanů a šlechty. Chudým byla poskytována péče zdarma.

Jezuitské lékárny poskytovaly široký sortiment různých drog, koření a jiných rostlin. Nabídka byla obohacena o dovoz ze zámorí, kde měli jezuité misie. Řád měl velmi dobře propracovanou organizaci, ta se také promítla do obchodu se zámorím, díky tomu vznikl jejich monopol na chinin. Ten, jak jsem již zmínila, byl účinná látka proti malárii.

⁸¹ ČORNEJOVÁ, I., a kol., *Jezuité a Klementinum*, s. 13-15.

⁸² VOIT, P., *Pražské Klementinum*, s. 25.

⁸³ ČORNEJOVÁ, I., *Tovaryšstvo Ježíšovo*, s. 59.

⁸⁴ FECHTNEROVÁ, A., *Rektoři kolejí Tovaryšstva Ježíšova*, s. 11, 288.

⁸⁵ ČERNÝ, K., HAVLÍK, J. M., *Jezuité a mor*.

5.2.1 Lékárna v Klatovech

Dnes známe proslulou barokní lékárnu v Klatovech. Přestože v Klatovech jezuité působili a lékárnu zde měli, ta, která se nám dochovala, byla měšťanskou. Je ovšem pravda, že osudy Klatovského lékárnictví jsou z části propleteny s osudy jezuitů. Kolej v Klatovech byla založena roku 1636 a byly jí pro začátek darovány dva domy na náměstí.⁸⁶ Jezuitská lékárna byla v provozu od roku 1660 a svou činnost ukončila roku 1769, tedy ještě před zrušením řádu v Čechách. Právě po zrušení jezuitského řádu roku 1773 odkoupil místní lékárník Firbas za 330 zlatých celé vybavení a inventář klášterní lékárny. Toto barokní vybavení lékárny bylo dokončeno roku 1733 laickým řádovým bratrem Janem Geschwendtem. Po odkoupení bylo přeneseno do domu na náměstí, kde ho můžeme obdivovat i dnes.⁸⁷

Klatovští jezuité jezdili pro víno jednou ročně do Rakous nebo na Litoměřicko, pokud chtěli ochutnat pálenku, museli si zajít do lékárny. Pálenka se totiž běžně užívala jako lék a tak se u hodovních stolů nepodávala a její distribuci měl na starosti kolejný lékárník.⁸⁸

5.2.2 Lékárna v Českém Krumlově

Roku 1584 povolal Vilém z Rožmberka do Krumlova první jezuity. Tovaryšstvo dostalo od samotného panovníka země Rudolfa II. čtyři domy. Dům, kde bývalo gymnázium, a ke kterému byla později přistavěna kaple sv. Josefa, pak divadlo, třetí dům měl zahradu a později byl přestavěn na kasárny. V posledním domě č. p. 66 byla zřízena lékárna. Dodnes se tam dochovala nástěnná malba z poloviny 16. st. a původní lékárenské regály.⁸⁹

⁸⁶ BÍLEK T., *Statky a jmění kolejí jezuitských*, s. 86.

⁸⁷ VONDRAČEK K., SALVOVÁ M., *Apatyka Jednorožec*, s. 3-4.

⁸⁸ ČERNÝ, K., HAVLÍK, J. M., *Jezuité a mor*, s. 75.

⁸⁹ FECHTEROVÁ, A., *Rektoři kolejí Tovaryšstva Ježíšova*, s. 71.

Dnes je původní jezuitská lékárna součástí stálé expozice Okresního vlastivědného muzea v Českém Krumlově.⁹⁰

První dochovaná zpráva o jezuitské lékárně z Krumlova je z roku 1640, ale přesné datum jejího vzniku není známo. I tato lékárna měla bohatě vybavenou oficínu, nábytek byl vyřezán ze smrkového a borového dřeva, byl malovaný, zlacený a jeho součástí bylo i 70 zásuvek s latinskými signaturami. Součástí výzdoby oficíny byly dva obrazy sv. Jana Nepomuckého a sv. Pantaleona a plastika Panny Marie. Práce na vývěsném štítu lékárny je připisována Františku Jakubu Prokyšovi. Roku 1773 celé vybavení lékárny odkoupili Schwarzenberkové za 3000 zlatých a přesunuli ho na českokrumlovský zámek. Lékárenský soubor se naštěstí zachoval, a tak ho i dnes můžeme v Českém Krumlově obdivovat.⁹¹

5.3 Lékárna v pražském Klementinu

První zmínka o zástavbě na území dnešního Klementina je z roku 1227. Stával tu románský kostel sv. Klimenta. Pojmenování kostelíka bylo o několik staletí později převedeno na celý jezuitský stavební komplex, který v jeho bezprostřední blízkosti nově vznikal. V období kolem roku 1232 kolem kostela sv. Klimenta začal růst komplex budov dominikánského kláštera. Ten byl během husitských válek vypálen a k jeho obnově došlo až za vlády Vladislava II. Dominikáni museli prostory v roce 1556 opustit, jelikož zde začali činnost jejich konkurenti jezuité.⁹² Zdali zde byla lékárna, to nevíme; pokud ano, tak sloužila pouze pro interní účely dominikánů.

Když přišli Jezuité do Prahy, byl jim nabídnut augustiniánský klášter na Malé Straně a dominikánský klášter s kostelem sv. Klimenta na Starém Městě. Jezuité se tak usídlili na břehu Vltavy blízko Kamenného mostu v bývalém klášteře dominikánů. Postupně si představovali kolej ke svému obrazu, a také ji značně rozšířili. Do roku 1620 se jim podařilo získat nebo dostat darem 32 měšťanských

⁹⁰ JAKAB, Matin, *Oficiální informační systém Český Krumlov*, Historie lékáren ve městě Český Krumlov, online.

⁹¹ JAKAB, Matin, *Oficiální informační systém Český Krumlov*, Historie lékáren ve městě Český Krumlov, online.

⁹² VOIT, P., *Pražské Klementinum*, s. 158.

domů, sedm dvorů a dvě velké zahrady. Součástí rozsáhlých řákových prostor byly třídy pro gymnázium, učebny pro Ferdinandovu akademii, učebny pro artistickou a teologickou fakultu, později zvanou Karlo-Ferdinandova univerzita, různé chrámové stavby, knihovna, ale také prostory pro řemeslné dílny, tiskárna, hvězdárna a lékárna.⁹³

V letech 1665-1668 se pokračovalo ve výstavbě jižního křídla, zakončeného tzv. francouzským čtyřramenným schodištěm. Jezuité zde měli lékárnu s laboratoří a pokoj pro lékárníka.⁹⁴

V souvislosti s pražskou jezuitskou lékárnou se nám díky sporům mezi lékárnami dochovala zmínka o *klementinských pilulkách*. Tyto pilulky byly specialitou místních lékárníků a podle toho byly také náležitě drahé. Předepisovaly se na onemocnění jako je artritida, katar, kolika, choroby dělohy nebo podagra. Dokonce se nám zachovalo i jejich složení, jelikož bratři byli nuceni si kvůli inspekcím vést podrobné záznamy. Jejich obsah také vysvětluje, proč byly tak nesmírně drahé. Pilule obsahovaly perly, aloe, korál, myrhu, smaragd, laudanum a skořicový olej. Bylo doporučováno s nimi zacházet velmi opatrně, jelikož laudana, neboli opia, v nich bylo hodně, a to je také důvod, proč se pilulky předepisovaly zejména na tlumení bolesti.⁹⁵

Ředitel c. k. akademického gymnázia Pražského Tomáš Václav Bílek, sepsal roku 1873 dílo zabývající se dějinami jezuitů, *Tovaryšstvo Ježíšovo a působení jeho v zemích království Českého vůbec a v kolegiu Pražském u sv. Klimenta zvláště*.⁹⁶ Dílo pojednává o historii Tovaryšstva v Čechách, zejména tedy o pražské koleji od jejího založení až po rok 1618. Je zajímavé, že se v celé publikaci ani jednou nezmínil o lékárnách nebo lékárnících. Podrobně rozebírá založení koleje, dokonce i stavební úpravy, ale ty se týkají pouze církevních staveb, nebo staveb využívaných pro semináře. Dalším jeho velkým tématem knihy jsou semináře, které jezuité vedli. Popisuje zde i založení jezuitských kolejí v dalších českých a moravských městech, ale ani u jedné se opět nezmiňuje o lékárnách, lékárnících, ani jiných funkcích souvisejících s běžným denním životem jezuitů.

⁹³ ČORNEJOVÁ, I., a kol., *Jezuité a Klementinum*, s. 31.

⁹⁴ ČORNEJOVÁ, I., a kol., *Jezuité a Klementinum*, s. 31.

⁹⁵ ČERNÝ, K., HAVLÍK, J. M., *Jezuité a mor*, s. 81.

⁹⁶ BÍLEK T., *Tovaryšstvo Ježíšovo a působení jeho v zemích království Českého vůbec a v kolegiu Pražském u sv. Klimenta zvláště*, Praha 1873.

Ani ve své druhé knize týkající se výhradně jezuitského řádu se o lékárnách nic nedozvíme. Dílo pochází z roku 1896 a jmenuje se *Dějiny řádu Tovaryšstva Ježíšova a působení jeho vůbec a v zemích království Českého zvláště*. Opět se zde rozsáhle rozepisuje o činnosti řádu, ale pouze na půdě školství a ve víře, o fungování řádu za běžného denního chodu zde není ani zmínky. Zabývá se řádem jak z hlediska celosvětového, tak z pohledu českých dějin, ale v obou případech absolutně vynechává jakékoliv zmínky o medicíně, léčení a lékárnách, které řád měl.⁹⁷ Je zvláštní, že pro historika na konci 19. století neměly tyto záležitosti vůbec žádný význam a nepovažoval za důležitou být sebemenší zmínku na toto téma. Pokud chceme zkoumat dějiny lékáren jezuitského řádu, není nám pan Bílek moc nápomocný.

O dalších osudech Klementinské jezuitské lékárny nemáme žádné zprávy. Jediným východiskem je podrobné probádání pramenné základny. Je zajímavé, že i když existuje mnoho literatury o Klementinu a jeho funkci v našich dějinách, o lékárně, která byla po jednu dobu jeho důležitou součástí, se autoři zmiňují vždy jen okrajově a v náznacích.

Rozsáhlý komplex pražského Klementina byl v roce 1995 vyhlášen národní kulturní památkou.⁹⁸ Sídlí v něm Národní knihovna, konají se zde prohlídky objektu, ale i rozmanité kulturní a společenské akce, jako například koncerty nebo svatby.⁹⁹

5.4 Lékárníci

Nejslavnějším jezuitským misionářem z českých zemí byl lékárník Joseph Georg Kamel (1661-1706). Zpočátku pracoval jako lékárník na několika kolejích jak v Čechách, tak na Moravě, následně byl na svojí vlastní žádost poslán na misií na Filipíny. Na Filipínách ve městě Manila začal působit v roce 1688 opět jako lékárník a botanik.

⁹⁷ HODR J., BÍLEK T., *Dějiny řádu Tovaryšstva Ježíšova a působení jeho vůbec a v zemích království Českého zvláště*, s. 3-70.

⁹⁸ Národní památkový ústav, *MonumNet*, online.

⁹⁹ Klementinum Praha, odebráno 10. 6. 2012., online.

Během svého pobytu na Filipínách se snažil zajistit co možná nejmenší závislost na dovozu léčiv z Evropy. Zřídil si proto vedle jezuitské koleje zahrádku, kde většinu léčivých rostlin osobně pěstoval. Aktivně zkoumal i svoje okolí a sbíral poznatky z místní fauny a flóry. Studium Filipínské přírody si zaznamenával do herbářů, které jsou dodnes zachovalé a tvoří první filipínské herbáře na světě vůbec. Během výzkumu objevil a pojmenoval po zakladateli řádu rostlinu *Strychnos Ignatii*. Tuto rostlinu používali domorodci jako prostředek k uvolnění svalového napětí, roku 1818 z ní byl poprvé jako účinná látka extrahován strychnin. Přes lékaře Východoindické společnosti navázal kontakt se zástupci Royal Society v Londýně. Těm posílal svoje herbáře a nazpět putovala *Historia plantarum*, publikace, ke které aktivní misionář dopsal třísvazkový dodatek publikovaný v Británii mezi léty 1704-1705. Mimo jiné o Kamelovi vyšlo během jeho zámořského pobytu v Británii několik článků v časopise *Philosophical Transactions*.¹⁰⁰

K jezuitům-lékárníkům také patří autor spisu *Florilegio medicinal*. Jmenoval se Jan Steinhöfer a žil v letech 1664 až 1716. Před rokem 1692 působil jako lékárník na kolejích v Brně a ve Znojmě. Následně odcestoval se skupinou českých misionářů do Ameriky, kde působil opět jako lékárník a ještě k tomu zastával funkci ošetřovatele. Dílo, které sestavil je mnohostránkový herbář a zároveň tzv. domácí praktický lékař, který se v zámoří velmi rychle rozšířil. Je to souhrnné dílo tehdejší evropské medicíny, ale zahrnuje i poznatky o rostlinách získané na území dnešního Mexika, čímž se stává naprostým unikátem své doby.

Provinciál do roku 1717 na Filipínách P. Pavel Klein je také autorem lékárnické příručky *Remedios faciles para diferentes enfermedades*. O jeho působení na českém území natož v Praze však nemáme informace.

Máme kusé informace ještě o dalších dvou lékárnících působících v misiích, jmenovali se Kryštof Matterna a Josef Neugebauer.

Z Prahy máme zprávy o jednom jezuitovi zabývajícím se matematikou a medicínou, jmenoval se Jan Köffler a působil později v Kočincíně, což byla francouzská kolonie v jihovýchodní Asii, ovšem jestli jeho činnost zahrnovala i lékárenskou praxi, nevíme. Je to však velmi pravděpodobné, jelikož bratři na

¹⁰⁰ ČERNÝ, K., HAVLÍK, J. M., *Jezuité a mor*, s. 39-40.

misiích museli často improvizovaně vykonávat veškerá povolání, která byla v dané situaci nutná, včetně opatření léčiv a jejich uchování.¹⁰¹

Autoři knihy *Jezuité a mor* píší o lékárnících jezuitského řádu toto: *Mezi misionáři pravděpodobně bylo jen velmi málo lékárníků typu Kamela nebo Steinhöffera. A to z praktického důvodu. Lékárníci byli totiž vždy bez výjimek laičtí bratři, kteří nemohli pracovat samostatně v redukci zapadlé hluboko v amazonském pralese, protože nebyli schopni poskytovat svátosti. Jestliže tedy odjížděli z Čech, Moravy a Slezska misionáři lékárníci, pak vždy jen proto, aby doplnili nějakou již etablovanou kolej.*¹⁰² Z toho si můžeme vyvodit, že lékárenská profese byla u Tovaryšstva naprosto běžnou praxí, zároveň nesmíme nechat bez povšimnutí, že ji provozovali laičtí bratři. Lékařská péče byla pro jezuity nesmírně cenná pomoc jak doma, tak na misiích, ale sami se zabývali jinými činnostmi podle stanov řádu, takže tuto další, tedy lékárenskou, nechali na profesionálech svého oboru. Členové řádu neměli většinou takovou touhu se medicínou a lékárenstvím zabývat. To je poměrně rozdíl oproti milosrdným bratrům. Nesmíme ovšem opomenout fakt, že už jen to, že víme o těchto osobnostech jezuitského lékárnictví, ukazuje na fakt, že pro nás jezuité v oboru lékárenském učinili obrovský pokrok. Byla by škoda je zapomenout a jejich odkaz si nepřipomínat.

5.5 Konec lékáren Tovaryšstva Ježíšova

Dobře a kvalitně zásobené lékárny byly trnem v oku zejména měšťanským lékárnám. Není se čemu divit, odváděli jim klientelu. Sporům mezi klášterními a měšťanskými lékárnami se podrobněji věnuji v jiné kapitole. Musím však poznamenat, že díky sporům s jezuity jsme schopni rekonstruovat nejstarší dějiny stavovské lékárnické organizace.

Od roku 1750 byly jezuitské lékárny pouze tam, kde nebyly veřejné, a jejich definitivní zánik v Čechách je spojen s koncem celého řádu. Tovaryšstvo Ježíšovo

¹⁰¹ ČERNÝ, K., HAVLÍK, J. M., *Jezuité a mor*, s. 40-41.

¹⁰² Tamtéž, s. 44.

bylo zrušeno v roce 1773 papežem Klimentem XIV. a spolu s ním definitivně končí i éra jejich výjimečných lékáren.¹⁰³

¹⁰³ ČERNÝ, K., HAVLÍK, J. M., *Jezuité a mor*, s. 80-82.

6 Lékárný milosrdných bratří

6.1 Zakladatel a založení řádu

Za zakladatele řádu milosrdných bratří je považován Jan Cuidad, známý také jako Jan z Boha. Narodil se v Portugalsku v městě Monte Moro Nuovo roku 1495. Své dětství prožil u statkáře Františka Mayorala v městě Oropeze, který ho nechal učit čtení, psaní, počtům a pochopitelně také náboženství. Ve svých 26 letech nastoupil mladý Jan poprvé na vojnu, proti svému přesvědčení k tomu byl okolnostmi v životě donucen ještě jednou. Po roce 1529 se dostal do Ayamonte, kde sloužil v místním hospitálu jako ošetřovatel nemocných. Další Janova cesta vedla do Afriky, kde chtěl šířit křesťanství mezi muslimy, jeho zpovědník mu to však nedovolil, a tak se Jan vrátil do Španělska. Zřídil si zde potulný obchod se zbožnými knihami, se kterým doputoval až do Granady. Tam si 8. listopadu 1537 pronajal dům, kde začal ošetřovat nemocné.¹⁰⁴ O rok později (1538) už de facto zakládá svůj první a také poslední špitál.¹⁰⁵ „*Zamýšlel službou tělesnou získati duše ošetřovaných Kristu, čímž razil řádové heslo: Per corpus ad animam – tělem k duši.*“¹⁰⁶

Do svého špitálu přijímal Jan lidi bez rozdílu národnosti nebo náboženství. Řád jako takový byl založený až po Janově smrti. Za jeho života byl údajně Jan a jeho pomocníci oblečeni do řeholního roucha biskupem Šebastiánem Ramirezem, aby prý chodili ve slušném oblečení a nemuseli chodit v tom, co jim kdo daroval. Bratři skládali kromě základních slibů chudoby, čistoty a poslušnosti ještě čtvrtý slib stálého ošetřování nemocných.¹⁰⁷

Jan z Boha zemřel 8. března roku 1550 v Granadě. Po jeho smrti se činnost bratrstva dále rozvíjela. Cesta k povýšení Janova bratrstva na řád však trvala ještě několik let. Dne 29. září roku 1630 byl Jan prohlášen za blahoslaveného papežem

¹⁰⁴ BOGAR F., *Milosrdní bratři*, s. 15-20.

¹⁰⁵ SOBEL J., *Dějiny a slavnostní spis rak.-české řádové provincie Milosrdných Bratří*, s. 8.

¹⁰⁶ BOGAR F., *Milosrdní bratři*, s. 19.

¹⁰⁷ VÁCHALOVÁ, K., KREJČÍ, M., BRAUNER, P., *Sborník abstraktů*, s. 15.

Urbanem VIII.¹⁰⁸ Skoro o měsíc později, dne 16. října 1690, byl na přímmluvu císaře Leopolda, královny španělské a portugalské a celého řádu prohlášen za svatého.

První velké zásluhy si bratři získali za války s Maury, kde se vyznamenali jako ošetřovatelé raněných vojáků, a to tak, že sám Don Juan d'Austria napsal papeži Piu V. pochvalnou zprávu. V srpnu 1571 vydal Pius V. bullu „Salvatoris nostri“, ve které udělit bratrům některé výsady. Při následných válkách s Turky byli bratři opět požádáni o pomoc při ošetřování raněných. Na základě dalších zásluh jim byla 1. ledna 1572 udělena další bula (*Licet ex debito*)¹⁰⁹ se schválením bratrstva a dalšími milostmi. Dovolil jim nosit řeholní roucho a skládat sliby, tím tedy povýšil hospitální bratrstvo Jana z Boha na náboženský řád. Formálně však bylo bratrstvo povýšeno až 14. dubna 1586 bullou Sixta V. (*Etsi pro debito*).

Za třicet let od potvrzení řádu bylo pod dvěma generaláty jen ve Španělsku a v Itálii 33 hospiců s téměř 400 bratry.¹¹⁰

Bratři se během 70. let 16. st. začali šířit do dalších zemí Evropy, je zřejmé, že jim k tomu pomohly bully papežů a všeobecná chvála.¹¹¹

6.2 Bratři v rakousko-české provincii

Na území dnešní České republiky se první bratři dostali roku 1605 na pozvání hraběte Karla z Lichtenštejna. Karel měl možnost jako vyslanec Rudolfa II. v Římě poznat řád a jeho činnost, když tam onemocněl zimnicí.¹¹² Uvedl je 10. února do špitálu sv. Barbory ve Valticích. Bohužel začátky pro valtický konvent nebyly nějak slavné, jelikož bratři neměli ani řádné ubytování. Až roku 1662 byla zahájena stavba konventu a hospicu. Od této doby můžeme sledovat pozitivní vývoj valtického konventu a ošetřovatelské činnosti jeho bratří.¹¹³

V Čechách rozvíjeli bratři svou činnost v průběhu let na několika místech. Jako první byli milosrdní bratři uvedeni, jak jsem výše zmínila, na Moravě

¹⁰⁸ BUBEN M., *Encyklopedie řádů, Žebravé řády*, s. 359.

¹⁰⁹ Tamtéž., s. 359.

¹¹⁰ SOBEL, J., *Dějiny a slavnostní spis rak.-české řádové provincie Milosrdných Bratří*, s. 9.

¹¹¹ BOGAR F., *Milosrdní bratří*, s. 20-34.

¹¹² Tamtéž., s. 10-11.

¹¹³ BOGAR F., *Milosrdní bratří*, s. 166.

ve Valticích roku 1605 (tehdy Dolní Rakousy), v Praze roku 1620, v Novém Městě nad Metují 1692, v Prostějově 1733, v Kuksu nad Labem 1743, v Brně 1747, v Letovicích 1750 a ve Vizovicích 1781.^{114,115} Data zde uvedená jsou pouze orientační, protože se často stává, že datum, kterým bylo bratrům fakticky stvrzen počátek činnosti, je jiné než doba, od kdy se na místě bratři zdržovali, bydleli a také vykonávali řádové povinnosti, jak se za chvíli dozvíme.¹¹⁶

V první polovině 17. st. vzrůstal počet provincií nejen v Čechách, ale na celém území Habsburské monarchie. Konvent byl založen i ve Vídni nebo v Terstu. Jednotlivé konventy spolu hojně spolupracovaly a udržovaly kontakt. České konventy byly součástí tzv. rakousko-české řádové provincie.¹¹⁷ Ottův naučný slovník uvádí, že v Rakousko-Uhersku mají bratři dohromady 27 špitálů, z čehož na Čechy připadají tři: v Praze, Kuksu a v Novém Městě nad Metují.¹¹⁸

Jak můžeme z literatury vysledovat, tak v každém klášteře milosrdných bratří byla zároveň vystavěna i lékárna, ať už měla funkci čistě soukromou pro potřeby nemocnice a řeholníků, nebo byla zpřístupněna i veřejnosti, jak bylo většinou zvykem.

O jednotlivých lékárnách píše Jan z Boha Sobel (představený řádu na konci 19. st., latinsky Joannes de Deo Sobel), informace jsou však kusé a zmiňují většinou pouze to, že lékárny u konventů jsou, že fungují, a jestli jsou nebo nejsou přístupné veřejnosti. O valtické lékárně se zmiňuje: „*Lékárna jest veřejná a náleží konventu.*“¹¹⁹ Stejně tak byla lékárna i ve Vídni, kde se nacházela směrem do Tábořské ulice, vedle ní byl roku 1625 vystavěn kostelíček. Lékárna nebyla stále na jednom místě, v průběhu let se stěhovala po různých prostorách; tam, kde se na konci 19. století nacházelo skladiště, byla dříve lékárna. Po roce 1676 konvent odkoupil prostory vedlejšího hostince, a tak mohla být nemocnice přestavěna. Tím se tedy začalo přesouvat i s lékárnou, která měla i vedlejší místnosti, pravděpodobně pro uskladnění materiálu. Z lékárny se udělalo skladiště, ale kam přesně byla lékárna přesunuta, se už nedočteme; jisté je jen to, že tu byla a měla

¹¹⁴ BOGAR F., *Milosrdní bratři*, s. 109.

¹¹⁵ VLČEK P., SOMMER P., FOLTÝN D., *Encyklopedie českých klášterů*. s. 142.

¹¹⁶ BOGAR F., *Milosrdní bratři*, s. 183.

¹¹⁷ SOBEL, J., *Dějiny a slavnostní spis rak.-české řádové provincie Milosrdných Bratří*, s.11.

¹¹⁸ *Ottův slovník naučný XVII.*, s. 359-360.

¹¹⁹ SOBEL, J., *Dějiny a slavnostní spis rak.-české řádové provincie Milosrdných Bratří*, s.5.

vchod směrem z Táborské ulice. V polovině 18. st. (někdy okolo roku 1748) byl před lékárnou vystavěn přístřešek z plechu.¹²⁰

V Leopoldově na Slovensku se v roce 1753 začalo s rozsáhlými stavbami a mezi nimi i se stavbou lékárenského traktu, „*jenž pak roku následujícího byl dostavěn ve formě vsutku imponující*.“¹²¹

V zebrzydowickém konventu v Malopolsku měli také lékárnu, i když s ní byli nemalé potíže. Lékárna stála v prvním poschodí, takže nebyla dobře přístupná návštěvníkům, a také se mělo něco udělat s přístupností v nočních hodinách. To všechno lékárně vytýkal roku 1880 wadowický hejtman. Roku 1890 Sobel nařídil přestavbu celé nemocnice a přemístění lékárny do přízemí. Přestavba ovšem nebyla konána jen kvůli lékárně, ale bylo zapotřebí celkové revitalizace místa.¹²²

Tyto kusé informace o lékárnách po celé rakousko-české řádové provincii jsou významné tím, že byly zaznamenány samotným členem řádu ještě na konci 19. století. Můžeme z toho usuzovat, s jakou péčí se řád staral o lékárny a že mu nebyly lhostejné. Nutno podotknout, že je to mezi řády výjimka, a Jan z Boha Sobel svou publikační činností, kde uvádí informace o lékárnách, značně vybočuje z řady svých současníků.

6.2.1 Provoz lékárny bratří, zejména Kuks, Valtice a Letovice

Obecná činnost samotné lékárny je opředena tajemstvím, ne však proto, že by lékárna byla tak tajemná, ale proto, že se jednalo o naprosto samozřejmou součást konventu a nikdo tedy nepovažoval za nutné zaznamenávat její chod. Pro bližší pochopení její funkce nahlédneme do lékáren bratří jako například lékárna v Kuksu, Valticích a Letovicích.

Hned po ubytování na novém místě si bratři zřídili malou zahrádku s léčivými bylinami, protože to byl nejdostupnější zdroj léčiv, který mohli používat při ošetřování. Byl také nejlevnější, bylinky se používaly i pro vlastní účely. Tento

¹²⁰ SOBEL J., *Dějiny a slavnostní spis rak.-české řádové provincie Milosrdných Bratří*, s. 43, 55.

¹²¹ Tamtéž, s. 149.

¹²² Tamtéž, s. 149, 188.

postup jsme mohli sledovat například v Letovicích¹²³, můžeme se tedy domnívat, že tomu tak bylo i v Praze. Zahrada zde byla jistě ještě před příchodem konventu, jelikož zde byli ošetřováni nemocní jinými řády, byl zde i špitál a na používání bylinek nebylo nic neobvyklého ani dříve.

Díky tomu, že konventy milosrdných bratří byly po celé zemi vedeny stejným způsobem, tak i vedení lékáren bylo velmi podobné, ne-li úplně stejné. Mezi základní znaky lékáren patří například jejich jméno; bylo zvykem, že lékárny jednoho řádu se jmenovaly stejně, aby i návštěvníci z ulice rozeznali, ke komu jdou pro léčiva. V Kuksu se lékárna jmenovala U Granátového jablka¹²⁴. Granátové jablko má řád ve znaku, a tak to bylo velmi výmluvné poznávací znamení i pro ty, co neuměli číst.

Lékárny v Kuksu a Valticích byly velmi záhy po zprovoznění zpřístupněny veřejnosti. Lékárny milosrdných bratří společně s lékárnami alžbětinek měly jako jediné v pozdější době výsadní právo na prodej léčiv i veřejnosti. Mezi církevními a měšťanskými lékárnami začalo v průběhu 18. století docházet k nevraživosti. Bylo to zejména z toho důvodu, že v 17. a 18. st. se církevním lékárnám začalo velmi dařit a odváděly klientelu tzv. městským, měšťanským nebo také veřejným lékárnám. Církevní lékárny totiž neodváděly daně jako měšťanské lékárny, nepodléhaly odborné laické vizitaci a mnohdy rozdávaly léčiva zdarma nebo za mnohem nižší poplatek.¹²⁵ Měšťanští lékárníci si stěžovali nejen v Praze, ale i v ostatních velkých městech (Brno, Olomouc, Opava, Znojmo). Roku 1747 Marie Terezie na Moravě zakázala klášterním lékárnám prodej léků, to samé zakázala o rok později i v Čechách, nakonec vydala roku 1750 příkaz, který zakazoval prodej léků klášterním lékárnám tam, kde byly veřejné lékárny, úplně. Po tomto zákazu mohly klášterní lékárny vydávat zdarma léčiva jen chudým a například na venkově směly prodávat jen nejbližšímu okolí. Novinkou bylo, že klášterní lékárník musel složit profesní přísahu a podrobovat se pravidelným vizitacím příslušejícím úředním lékařům. Zákaz došel tak daleko, že roku 1770 měly být zrušeny všechny klášterní

¹²³ PODSEDNÍK H., *Milosrdní bratři: Valtice – Feldsberg*, s. 92.

¹²⁴ RUSEK V., a kol., *Kouzlo barokní lékárny v Kuksu*, s. 22.

¹²⁵ RUSEK V., SMEČKA V., *České lékárny*, s. 53.

lékárny v místech, kde působily měšťanské lékárny, naštěstí se toto nařízení vyhnulo milosrdným bratřím a díky tomu bylo mnoho lékáren zachováno.¹²⁶

Lékárna v Kuksu má první příjem vykázaný z října 1744, což je dokladem prodeje léčiv do okolí lékárny a s ní spojeným špitálem.¹²⁷ O existenci konventní lékárny ve Valticích se dozvídáme 22. 9. 1666 z deputátní listiny knížete Karla Eusebia, ve které uvádí naturální dávky pro lékárnu vydávající potřebné léky pro chudé. To potvrzuje, že již existující lékárna sloužila nejen nemocnici, ale i široké veřejnosti.¹²⁸ Stejně tak i pražská lékárna byla otevřena službám městských obyvatel.¹²⁹ Je zajímavostí, že roku 1668 přijel valtickou lékárnu navštívit lékárník Fr. Augustus Stromayer, který měl za úkol zkontrolovat provoz lékárny a eventuálně poskytnout radu. Existuje domněnka, že takto pravidelně vysílal odborníky, kteří kontrolovali provoz jednotlivých řádových lékáren, stejně jako je tomu dnes u obchodů jednoho řetězce, který má pobočky na více místech.¹³⁰

Roku 1751 byl v Letovicích položen první základní kámen konventu sv. Václava. V tom samém roce vyslal řádový provinciál na pomoc bratru staviteli Longinu Traubovi bratra lékárníka Bernarda Hötzela s 100 zl., aby zřídili také lékárnu. Jako první byla zřízena malá zahrádka u domu, kde oba bratři bydleli, aby tak uspokojily první poptávku po léčivech. Až roku 1756 byla zprovozněna lékárna v přízemí klášterního průčelí zvenčí, aby nemuseli návštěvníci chodit přes nemocnici, ale přímo z ulice. Roku 1762 vyrobil pro lékárnu řezbář dřevěné vázy s granátovým jablíčkem (znak milosrdných) pro lékárenskou skříň a nádoby, vyrobil i držátka na víčka k truhlíkům na léky. Roku 1784 byla pořízena recepturní tabule.

K významným rysům lékáren milosrdných bratří patří jejich výbava. Každý církevní řád se snažil prostřednictvím své specifické činnosti zasloužit Bohu. Milosrdní, to byli od nepaměti hlavně ošetřovatelé nemocných, a proto vedle výzdoby svých chrámů pořizovali také honosnou výzdobu svých lékáren. Ty, které se dochovaly do dneška, jsou národní chloubou. Nábytek, malby i nádoby denní činnosti byly vyrobeny na míru a nesou stopy těžké řemeslné práce zejména z období baroka. Například v Letovicích byla v lékárně vymalována stropní klenba

¹²⁶ BRONCOVÁ D., *Historie farmacie v Českých zemích*, s. 29.

¹²⁷ Tamtéž, s. 19.

¹²⁸ PODSEDNÍK H., *Milosrdní bratři: Valtice – Feldsberg*, s. 92.

¹²⁹ SVOBODNÝ P., HLAVÁČKOVÁ L., *Pražské špitály a nemocnice*, s. 27.

¹³⁰ PODSEDNÍK H., *Milosrdní bratři: Valtice – Feldsberg*, s. 92.

výjevy z biblických příběhů odkazujících na uzdravování a ošetřování nemocných.¹³¹

Kukská officína lékárny, dodnes dochovaná a přístupná návštěvníkům, pochází z konce čtyřicátých let 18. st. Zachoval se například i lékárenský stůl zvaný tára, v jehož středu byl zasazen železný tepaný granátový strom se zlatými jablky. Do větví stromů se zavěšovaly ruční vážky, ale i jiné drobné recepturní potřeby. Podle nalezených papírových etiket na táře v depozitu a podle jejího funkčního uspořádání je možné, že se používala až do poslední fáze existence lékárny.¹³² Regály byly polychromovány temperovou technikou, vyvedeny v pestrých barvách a vyřezávané ornamenty byly postříbřeny, což působilo velmi útulným dojmem. Výplně na táře a dveřích byly provedeny v zelené a pozadí polic ve tmavomodré. Na policích stály dřevěné červené a fajánsové bílé stojatky. Nápis na stojatkách dávaly vědět jejich obsah, takže se dnes můžeme dozvědět, že v některých byla uložena třeba zmijí páteř, vlčí játra, pravá mumie nebo prášek z lidské lebeční kosti.¹³³

Červené dřevěné stojatky byly určeny k uchování pevných léčiv a přípravků. Bílé fajánsové stojatky byly plněny polotuhými nebo řidkými přípravky (masti, povidla, extrakty, lízy), uzavíraly se zvířecí blanou nebo papírem a byly omotány provázkem. Na obou druhích stojatek byl také nezbytný symbol granátového jablka. Doložena je také existence cínové stojatky a v pozdějších dobách (až od 19. st.) se používaly stojatky porcelánové. Bylo zvykem, že zvlášť jedovatá léčiva se v lékárnách zamykala do speciálně vyhrazené skříňky, jinak tomu nebylo ani u milosrdných bratří. Prostory, kde se nacházely takto nebezpečné látky, se označovaly červeným začátečním písmem a zbytek nápisu byl černý na bílém poli.¹³⁴

Dochované zprávy o chodu lékáren bratří nám také ukazují, jak rozsáhlé byly místnosti, ve kterých lékárenští bratři působili. Například ve Valticích v první polovině 19. st. byla organizace v lékárně rozdělena takto: oddělení pro všeobecnou a nemocniční recepturu, laboratoř, komory pro materiály, hmoždíře, sklep (pravděpodobně další skladovací prostor) a místo pro lékárníka noční služby

¹³¹ PODSEDNÍK H., a kol. *250 let Milosrdných bratří v Letovicích*, s. 14, 67.

¹³² RUSEK V., a kol., *Kouzlo barokní lékárny v Kuksu*, s. 22.

¹³³ Tamtéž, s. 24.

¹³⁴ Tamtéž, s. 26.

i s lůžkem.¹³⁵ Na Kuksu měli zase kromě oficíny ještě laboratoř o dvou místnostech, kde se skladovala a vyráběla léčiva do zásoby, ale také se tu destilovaly sušené rostliny. Původně v konventu existovala tzv. recepturní laboratoř, ta se však během přestaveb zrušila.¹³⁶

6.3 Lékárna Milosrdných v Praze

Na místě dnešního kostela sv. Šimona a Judy stával dříve Bohuslavův špitál. Bohuslavův špitál byl založen snad někdy během 14. století, ale přesné datum vzniku neznáme, mohlo to být ještě před rokem 1354¹³⁷. Byl založen Bohuslavem z Olbramovic u kostelíka sv. Šimona a Judy a vysvětil ho pražský arcibiskup Arnošt z Pardubic.¹³⁸ Místo, které dříve „přimykalo k židovskému městu“¹³⁹ nese letitou nemocniční tradici až do dnešní doby. Kusé informace můžeme vyčíst z kroniky milosrdných bratří, další zprávy o tomto místě se však datují až na počátek 17. století. Zmínky o hospitálu máme až z roku 1620. František Bogar ve své knize o milosrdných bratřích uvádí, že řád byl pravděpodobně uveden do Prahy ještě před bitvou na Bílé hoře Ferdinandem II. a ne až po ní, jak se někteří historikové domnívali. Ať to bylo jakkoliv, je jisté, že bratři zrekonstruovali původní budovy a začali s činností pro jejich řád tak typickou, a to vedení (dnešními slovy) nemocnice.

Na první zmínku o lékárně si však musíme počkat až do roku 1624. Lékárna byla zřízena za provincialátu Krautfogela někdy mezi červnem a koncem roku 1624. 3. června 1624 se slavila mezikapitola, které předsedal již velmi starý Gabriel Ferrara, představený řádu, který podle legendy vyléčil císaři Ferdinandovi II. ruku, kterou mu už chtěli amputovat¹⁴⁰. O jeho předsednictví na mezikapitole víme ze zápisů z knihy výdajů, kde jsou připojeny Ferrarovy podpisy, psané již značně roztřesenou stařeckou rukou. Po této mezikapitole se mění představení řádu a do funkce je jmenován právě Krautfogel. Lékárna v konventu byla tedy založena

¹³⁵ PODSEDNÍK H., *Milosrdní bratři: Valtice – Feldsberg*, s. 94.

¹³⁶ RUSEK V., a kol., *Kouzlo barokní lékárny v Kuksu*, s. 26-27.

¹³⁷ VLČEK P., SOMMER P., FOLTÝN D., *Encyklopedie českých klášterů*, s. 534.

¹³⁸ PALÍVEC V., *Staropražské lékařské památky*, s. 38.

¹³⁹ BOGAR F., *Milosrdní bratři*, s. 176.

¹⁴⁰ PALÍVEC V., *Staropražské lékařské památky*, s. 38.

někdy v tomto období a byla situována do prvního patra hospicu. Roku 1934 František Bogar ještě píše: „*Dosud lze spatřiti její staré nádoby a letopočet 1624.*“ Po Krautfogelovi převzal úřad převora Vincenc Fostner, který dosavadní konvent a špitál rozšířil a zasloužil se také o to, aby byla lékárna uvedena v praxi do chodu, což jeho předchůdce již nestihnul.¹⁴¹ To je poslední informace, kterou Bogar ve své knize o milosrdných bratřech v souvislosti s jejich pražskou lékárnou uvádí.

V publikaci Jana de Deo Sobela (provinciála a visitátora ve Vídni)¹⁴², otištěné roku 1892 ve Vídni, nalézáme další kusé informace o řádových lékárnách, mimo jiné o té pražské.

To, že lékárna byla v dalších letech plně funkční, můžeme usuzovat z údajů nemocnice, která byla v provozu, a také z budovatelské činnosti konventu, jelikož lůžka ve špitálu byla nedostatečná a kapacita se musela neustále rozšiřovat.¹⁴³

Důležitým ukazatelem jsou také osoby lékárníků, kteří byli řádem školeni a posléze vykonávali svou povinnost i v klášterních lékárnách. Vyučování noviciátů probíhalo jak v lékařských oborech, tak i v oborech lékárnícko-farmaceutických ve Valticích, ve Vídni i v Praze. Sobel o tom píše: „*...lékárníci byli mistry v oboru botaniky, jež pěstovala se velice, nebo vynikali v oboru chemie, mnohých zaměstnáním bylo vyučovati svěřence své, aby je zasvětili v tajemství tohoto na ten čas povolání; jiní pobádali k pěstování rostlin novým způsobem, jiní zase vykonávali mnoho v oboru fyziky experimentální, čehož výmluvným jsou svědectvím zbytky často složitých přístrojů v našich konventech.*“¹⁴⁴

Roku 1870 byla v pražském konventu zřízena ve kvadratuře čekárna pro chirurgickou ambulanci a ordinaci. Nechal ji zřídit tehdejší vrchní lékař Jan z Boha Sobel. Byl to jistě velmi zasloužilý akt, pro nás je ale důležitá informace, že na oběť této stavbě padla lékárnická zahrada, která do té doby v místech nové čekárny stávala.¹⁴⁵ Pěstování vlastních medikamentů se v druhé polovině 19. století nejevilo jako ekonomicky výhodné.

¹⁴¹BOGAR F., *Milosrdní bratři*, s. 187-188.

¹⁴²SOBEL J., *Dějiny a slavnostní spis rak.-české řádové provincie Milosrdných Bratří*, s. 230.

¹⁴³Tamtéž, s. 88-108.

¹⁴⁴Tamtéž, s. 33.

¹⁴⁵Tamtéž, s. 108-109.

Jak Sobel, tak Bogar se o lékárňe více nezmiňují. Ani v jiné literatuře se o osudu pražské lékárny nedočteme. V tomto směru zatím nebyla prozkoumána pramenná základna.

V dnešní době funguje nemocnice Na Františku jako jedna z předních poliklinik v Praze, v areálu se bohužel nenachází žádná lékárna.

6.4 Lékárníci

Vedení samotné lékárny byla práce na plný úvazek a velmi rychle bratři zjistili, že je zapotřebí odborného vedení takového místa. Proto se řeholníci v řadách milosrdných bratří vzdělávali na profesi lékárníků a mezi nimi vynikli někteří jako skvělí botanici, farmaceuti a přírodovědci.

V přehledu zemřelých řádových členů rakousko-české provincie mezi lety 1605 až 1891 se dozvíme, jak významný byl lékárnický obor pro bratry. Celkové číslo činí 2732 zemřelých členů, z toho 314 bylo kněží, 327 diplomovaných ranlékařů, 21 doktorů medicíny nebo chirurgie a 141 magistrů farmacie. Nemluvě o těch, kteří v té době ještě žili, plus nespočet laických pomocníků, kteří byli k vedení klášterní nemocniční lékárny zapotřebí. V roce 1890 bylo mezi řeholníky celkem 19 magistrů farmacie.¹⁴⁶ Na začátku 18. st. skládalo řeholní sliby více jak 20 lékárníků.¹⁴⁷

Například ve Vizovicích působil v 19. st. jako převor kněz P. Martinianus Novotný, který ještě v roce 1854 působil jako lékárník v Linci. Byl to vášnivý botanik a své poznatky sepsal do herbáře o desíti svazcích obsahujícího až 3000 řádů a druhů rostlin.

Do tehdejší rakouské Haliče ke konventu u Nejsvětější Trojice byl jako provinciál povolán Janen Sobelem, roku 1891, také lékárník P. Laetus Bernatek.¹⁴⁸

¹⁴⁶ SOBEL J., *Dějiny a slavnostní spis rak.-české řádové provincie Milosrdných Bratří*, s. 196-197.

¹⁴⁷ PODSEDNÍK H., *Milosrdní bratři: Valtice – Feldsberg*, s. 92.

¹⁴⁸ SOBEL J., *Dějiny a slavnostní spis rak.-české řádové provincie Milosrdných Bratří*, s. 173, 176.

6.5 Konec lékáren milosrdných bratří

Obecně nelze říci jedno společné datum, kdy přestaly původní bratrské lékárny fungovat. Lékárny byly většinou velmi dobře zavedené, tudíž jejich rušení nebylo nutné. Změny přinesly přestavby konventů a nemocnic. Právě s nemocnicemi byl provoz lékárny nejvíce spjat, takže pokud došlo k organizační změně v nemocnici, ovlivnilo to většinou i lékárnu. Dalším důležitým milníkem bylo předávání majetku jak soukromým provozovatelům, tak městu. Jak na tom tedy byly tak vynikající lékárny milosrdných bratří? Nejlépe když si to ukážeme na několika příkladech.

Ve Valticích se na konci 19. st. stavěla nová nemocnice a dne 2. 10. 1904 povolil okresní úřad přestěhování staré lékárny, která sídlila v přízemí konventu, do nového nemocničního objektu v Břeclavské ulici. V těchto „nových“ prostorách, kam byla více než před sto lety lékárna přestěhována, slouží zákazníkům dodnes.¹⁴⁹

Kukská lékárna byla až do druhé světové války v provozu, ale s koncem války skončil i její provoz. V letech 1934 až 1938 byl posledním provizorem lékárny PhMr. Aloisius Julius Quotidian a v době okupace byla lékárna svěřena do rukou světského lékárníka PhMr. Emila Schmidta.¹⁵⁰

Letovická lékárna byla v provozu také do období první republiky, a to až do roku 1934. Již o rok dříve konvent zakoupil dům v Letovicích na náměstí, aby sem lékárnou přesídlil, jelikož prostory u kláštera byly značně nevyhovující. Dalším důvodem byla zřejmě i přístupnost k lékárně veřejnosti. Takže v roce 1934 mohlo po stavebních úpravách dojít k přesídlení lékárny. V původní klášterní lékárně byla vybudována knihovna. V nové lékárně se pak až do roku 1952 střídali jak řeholní, tak civilní personál. V uvedeném roce 28. června zemřel poslední kněz a lékárník P. Clemens Masopust, od té doby vedli lékárnou jen civilní zaměstnanci konventu. V roce 1959 došlo k zestátnění budovy lékárny, ta byla bez souhlasu konventu převedena na stát. Po pádu komunistického režimu byla budova i s lékárnou

¹⁴⁹ PODSEDNÍK H., *Milosrdní bratři: Valtice – Feldsberg*, s. 95.

¹⁵⁰ RUSEK V., a kol., *Kouzlo barokní lékárny v Kuksu*, s. 31.

konventu opět vrácena. Došlo k revitalizaci a lékárna funguje a je otevřena veřejnosti.¹⁵¹

¹⁵¹ PODSEDNÍK H., a kol. *250 let Milosrdných bratří v Letovicích*, s. 68-70.

7 Lékárný alžbětinek

7.1 Zakladatelka a založení řádu

Sv. Alžběta byla dcerou uherského krále Ondřeje II., sestra tohoto krále byla Konstancie, matka Anežky Přemyslovny¹⁵². Alžběta se narodila 7. 7. 1207 na bratislavském hradě královně Gertrudě (některé prameny uvádí jako místo narození severní Maďarsko, hrad Sárospatak).¹⁵³

Když byly Alžbětě čtyři roky, byla zasnoubena s jedenáctiletým synem durynského landkrabě Ludvíkem. Záhy se do Durynska na hrad Wartburg, sídlo durynských vládců, také odebrala a strávila zde své dětství.

Ke svatbě Ludvíka Durynského s Alžbětou došlo po té, co mladý rytíř převzal statky po svém zesnulém otci a starším bratrovi. Ludvíkovi bylo v té době dvacet a mladé nevěstě třináct.

Již jako vdaná paní se Alžběta seznámila s knězem Konrádem z Marburgu, který nesl nemalou zásluhu na jejím svatořečení.

Mladá kněžna měla, jak bychom dnes řekli, sociální citění a velmi záhy se začala věnovat péči o chudé a nemocné. K nevoli knížecího dvora, ale za podpory svého manžela, rozdávala milodary chudým, kteří se shromažďovali před branami hradu. Některé nemocné brávala dovnitř a nechávala je ukládat i k sobě do postele.

Později po smrti svého manžela se uchýlila na své statky v Marburgu, které byly součástí jejího věna a které po pohřbu manžela získala jako vdovský úděl. Na těchto pozemcích si nechala vystavět dřevěnou chalupu vedle františkánského kláštera.

Na Velký pátek roku 1228 se zřekla všeho světského, nechala si ostříhat vlasy a oblékla šedý rubáš. Od té doby zasvětila svůj život péči o chudé a nemocné. Součástí toho bylo, že musela odložit své děti; život v zasvěcení Bohu se totiž neslučoval s ponecháním si vlastních dětí, a tak je jejich matka poslala na výchovu pryč. Byla to ale cena, kterou byla ochotná zaplatit. Úmorná péče o druhé, prostý život a neustávající návaly melancholie od smrti manžela zapříčinily obrovské

¹⁵² POSTŘIHAČ A., LENZ J., *Dějiny kláštera a nemocnice Alžbětinek*, s. 5.

¹⁵³ DACHOVSKÝ K., *Sv. Alžběta Durynská*, s. 9.

vyčerpání. Alžběta zemřela v nemoci 17. listopadu 1231 v pouhých dvaceti čtyřech letech.

Již za svého života založila špitál v Marburgu a měla plány na založení dalších. Své celé jmění po smrti věnovala na charitativní účely a jejím hlavním cílem bylo udržet špitál v chodu.

K jejímu svatořečení došlo velmi brzy po smrti, a to už v roce 1236 díky Konrádovi z Marburgu. Konrád byl však uprostřed svých snah zavražděn z příčin, které nesouvisely s Alžbětou, a tak se úkolu zhostil její švagr, jménem také Konrád.¹⁵⁴

7.1.1 Založení konventu

Řád svaté Alžběty byl založen Apolonií Radermecherovou (1571-1626) z Cáchách.¹⁵⁵ Apolonii umožnilo věnovat se charitativní činnosti dědictví po jejím zámožném otci. Nejprve se jí věnovala v nizozemském městě Hertogenboschi a roku 1622 se stala správkyňí špitálu sv. Alžběty v Cáchách, k čemuž došlo na výzvu jezuitů. Špitál se jí podařilo zreformovat a založit při něm konvent sester. Apolonie se sestrami přijaly řeholní roucho III. řádu sv. Františka. Brzy na to zakladatelka umřela a hned následující rok 1627 byl konvent přivtělen k řádu františkánů-observantů. Tento krok významně pomohl k jejich šíření v rakouských zemích a tedy i do Čech.¹⁵⁶ V tomtéž roce schválil Papež Lev X. existenci Řádu svaté Alžběty. Hlavní úlohou řádu je péče o nemocné v souladu s řeholí svatého Františka a po vzoru svaté Alžběty Durynské.¹⁵⁷

¹⁵⁴ DACHOVSKÝ K., *Sv. Alžběta Durynská.*, s. 9-38

¹⁵⁵ Tamtéž, s. 39.

¹⁵⁶ FOLTÝN D., a kol., *Encyklopedie moravských a slezských klášterů.*, s. 52.

¹⁵⁷ DACHOVSKÝ K., *Sv. Alžběta Durynská.*, s. 39.

7.2 Alžbětinky v českých zemích

Sestry alžbětinky přišli do Čech na počátku 18. století, což je oproti milosrdným bratřím nebo jezuitům velmi pozdě, avšak svým zaměřením na péči o nemocné se tu velmi záhy dobře uvedly.

V roce 1719 byly z Vídně do Prahy povolány sestry, aby zde zahájily svou činnost.¹⁵⁸ O jejich uvedení se zasloužila hraběnka Karolina Schönkirchová, která v roce 1709 poznala nemocnici a klášter alžbětinek právě ve Vídni.¹⁵⁹

Ottův naučný slovník o alžbětinkách říká: „*Šířily se utěšeně zřizující se nemocnice, jsou podnes oblíbeny a mají v Rakousku 12 klášterů, z nichž v Čechách dva, v Praze a v Kadani.*“¹⁶⁰

Další alžbětinský klášter byl v Kadani, uveden do chodu roku 1748. Jediný alžbětinský konvent na Moravě je na předměstí Brna (Brno-Štýřice) založen roku 1749, a ten je, co se týče lékárenské památky z alžbětinských klášterů, pro nás nejdůležitější vzhledem k tomu, že se zde zachovala lékárna a dnes funguje jako expozice v muzeu na hradě Špilberk. Další konventy můžeme nalézt v dnešním polském Těšíně, nebo v Jablunkově.¹⁶¹

7.2.1 Brněnský a Kadaňský konvent

Alžbětinský klášter v Brně založila roku 1749 hraběnka Marie Alžběta Walldorfová.¹⁶² V září téhož roku věnovala hraběnka konventu dům pro zřízení kláštera se špitálem. První tři sestry přišly do Brna v roce 1750 a nemocné ženy začaly přijímat ještě ten rok v květnu. Z literatury máme zmínky o lékárně již z roku 1751, spolehlivě o její existenci víme až o deset let později. Právě v Brně se nám dochovalo vybavení z 18. století s nádhernou udržovanou barokní lékárnou, která je v dnešní době součástí expozice Brněnského městského muzea.¹⁶³

¹⁵⁸ VLČEK P., SOMMER P., FOLTÝN D., *Encyklopedie českých klášterů*, s. 100.

¹⁵⁹ POSTŘIHAČ A., LENZ J., *Dějiny kláštera a nemocnice Alžbětinek*, s. 5.

¹⁶⁰ Ottův slovník naučný, díl II., s. 46.

¹⁶¹ FOLTÝN D., a kol., *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*, s. 52.

¹⁶² FLODROVÁ M., *Barokní lékárna kláštera brněnských alžbětinek*, s. 9.

¹⁶³ FOLTÝN D., a kol., *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*, s. 223-225.

Zásluhu na založení kadaňského konventu má hraběnka Karolina Schönkirchová, stejně jako v Praze. Základní kámen byl položen roku 1748 a sestry se sem nastěhovaly roku 1753. Jako obvykle hlavním důvodem příchodu sester byla péče o nemocné, tedy založení nemocnice a později i sirotčince.¹⁶⁴

Naštěstí se nám dochovala již výše zmíněná lékárna v Brně, díky které si můžeme dovozovat, jak lékárna fungovala v alžbětinském konventu v praxi.

Brněnská lékárna byla od svého založení až do roku 1908 na jednom místě. Víme, a například u milosrdných bratří se tomu tak dělo běžně, že se lékárny v průběhu let stěhovaly podle potřeby konventu. Možná, že právě jedné lokaci lékárenských prostor můžeme děkovat za jejich zachování. Roku 1908 byla lékárna prodána městu jako cenná umělecko-historická památka.¹⁶⁵

Veřejná část lékárny se nacházela v přízemí u hlavního vchodu do kláštera a k ní příslušely další čtyři místnosti. Po oficíně následovala pracovna řádové sestry, odtud se dalo projít do skladu léčiv a do laboratoře. Z laboratoře vedly schody do malé místnosti sloužící jako ošetrovna pro řádové sestry. Celý komplex byl dalšími dveřmi spojen s klášteřem i s nemocnicí.

Lékárna, tak jak se dochovala do dneška, odpovídá plánům z roku 1769, a to včetně vnitřního vybavení. Barokní mobiliář byl vyroben na míru, i samotná místnost je po architektonické stránce vystavěna tak, aby účelově sloužila potřebám lékárny. Je zajímavé, že jméno truhláře, který se na vybavení oficíny podílel, je nám doposud neznámé. Součástí lékárenského nábytku je i stůl uprostřed místnosti zvaný tára, který najdeme také v lékárnách u milosrdných bratří. Mimo jiné se dochovalo více než 700 kusů lékárenského nádobí, jako jsou například lékárenské váhy, různé stojatky, odměrky, baňky, hmoždíře, misky a kádinky. Dokonce se zachovaly i malé přenosné schůdky, díky kterým řeholnice snadněji dosáhly do vyšších pater skříní.

První sestra lékárnice byla M. Maria Elisabetha Ferdinanda hraběnka z Crillů. Je možné, že právě Maria se zasloužila o uvedení lékárny do chodu. Je známo, že sestry měly spíše bohaté praktické zkušenosti než teoretické vzdělání, to ovšem v provozu lékárny vůbec nevadilo. Z roku 1806 se nám dochoval „Návrh

¹⁶⁴ VLČEK P., SOMMER P., FOLTÝN D., *Encyklopedie českých klášterů*, s. 284-285.

¹⁶⁵ FLODROVÁ M., *Barokní lékárna kláštera brněnských alžbětinek*, s. 16.

instrukcí pro lékaře klášterního špitálu alžbětinek“. V tomto díle nemocniční lékař Dr. Johann Gültterbauer dává rady svým nástupcům a uvádí zde, že při předepisování léčiv pacientům mají brát ohled na vybavení klášterní lékárny, kterou vede právě po praktické stránce zručná lékárnice, ale odborně nevzdělaná řádová sestra.¹⁶⁶

Provozování lékárny nebylo vůbec levné, o to horší bylo, když lékárna utrpěla hmotné škody při povodních, kdy přišla o většinu zásob léčiv. Došlo k tomu v roce 1780, naštěstí v tuto dobu docházelo k rozsáhlým uzavíráním klášterů, takže alžbětinky požádaly o vybavení zavřené lékárny cisterciacek v Tišnově. Celý proces se bohužel táhnul několik let, jelikož moravskému guberniu se nechtělo materiál předat zdarma (alžbětinky si nemohly dovolit zaplatit sumu, na kterou byl tento obsah vyčíslen). Z počátku nebyl přesvědčivý ani argument, že jde o charitativní čin. Během dlouhého procesu se naneštěstí spousta léčiv zkazila a nebyla k použití. Nakonec k předání materiálu došlo, a tak byla lékárna alžbětinek zachráněna, ovšem za cenu velkých ztrát množství léčivých přípravků. Zajímavé je, že v prvních měsících po povodni alžbětinkám vypomáhali milosrdní bratři.

V roce 1908 se město Brno rozhodlo, že lékárnu od kláštera odkoupí.¹⁶⁷ Lékárna potřebovala lepší vybavení, ale alžbětinky na tak rozsáhlou rekonstrukci neměly finance. Uspořádala se tedy sbírka a lékárna přešla do rukou města, které se rozhodlo, že se postará o uchování lékárny v původním stavu pro budoucí generace a předalo jí dnešnímu Muzeu města Brna. V dnešní době můžeme krásu barokní klášterní lékárny obdivovat na Špilberku v rámci expozice Muzea města Brna.¹⁶⁸

7.3 Pražské nemocnice Na Slupi

Je sice pravda, že nemocnice a klášter alžbětinek byly v Praze velmi proslulé, avšak lékárna zde zůstává v pozadí. Knih o alžbětinkách bylo v Čechách vydáno velmi málo možná proto, že tu nebyl řád tak rozšířen; také se jednalo o ženský řád, který se nevěnoval rozsáhlé badatelské činnosti jako například jezuité,

¹⁶⁶ FLODROVÁ M., *Barokní lékárna kláštera brněnských alžbětinek*, s. 19.

¹⁶⁷ FOLTÝN D., a kol., *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*, s. 225.

¹⁶⁸ FLODROVÁ M., *Barokní lékárna kláštera brněnských alžbětinek*, s. 21-23.

kteří o sobě vedli rozsáhlé záznamy. Pokud už někdo věnoval pár řádků alžbětinkám v Praze, tak to bylo výhradně o špitále. Nechceme-li se pouštět do rozsáhlého pramenného bádání, musíme si vystačit s historií špitálu a srovnáním s brněnským konventem.

Jak už bylo zmíněno, do Prahy přišly alžbětinky v roce 1719¹⁶⁹ na žádost hraběnky Schönkirchové. Sestry sem zavítaly hned z počátku roku 6. ledna a bydlely po pražských šlechtických domech. Na počátku se však místní místodržitelství zdráhalo uvolnit prostředky pro nový řád, aby neuškodil již zaběhnutým řádům v Praze. Tomu ovšem nehodlala přihlížet hraběnka Schönkirchová a složila se ještě s dalšími šesti dámami na částku, která měla pomoci sestrám do jejich začátků.¹⁷⁰

Činnost ústavu byla zpočátku vedena tímto směrem: „*aby chudé nemocné ženského pohlaví, ode všech opuštěné, náležitěho ošetření zde došly a na spáse své zkázy tu nevzaly.*“¹⁷¹ První nemocnou sestry ošetřily až na konci roku 1720. Teprve roku 1722 koupily alžbětinky od servitů pozemky na slupské stráni, zahradu s domem a kaplí. Servité začali s výstavbou svého konventu, v sousedství pozdějšího kláštera alžbětinek, už za vlády Karla IV. v roce 1360, konvent byl za husitských válek vypálen, později přestavován.¹⁷²

Novému klášteru se dostalo císařského stvrzení v lednu 1722 a k vysvěcení došlo 17. května 1722.

Klášterní zahrada měla všechny vynikající předpoklady pro pěstování rostlin do klášterní lékárny, jestli tomu tak opravdu bylo, se Postřihač nezmiňuje. Víme ovšem, že sestry od servitů převzaly zahradu dost rozlehlou a už rozdělenou na tři části: vinici, ovocnou zahradu a zahradu pro kuchyňské rostliny.

Hned v prvních letech ošetřily sestry tolik nemocných, že jim prostory nestačily. Na žádost hraběnky Markéty Valdštejnové rozené Černínové¹⁷³ začal stavitel Kilián Dienzenhofer připravovat plány na nový kostel a klášter se síní pro nemocné, která by uspokojila potřeby nemocnice. Kostel Bolestné P. Marie

¹⁶⁹ ŠÁMAL J., *Klášter a nemocnice Alžbětinek Na Slupi*, s. 4.

¹⁷⁰ POSTŘIHAČ A., LENZ J., *Dějiny kláštera a nemocnice Alžbětinek.*, s. 5-6.

¹⁷¹ Tamtéž., s. 6.

¹⁷² VLČEK P., SOMMER P., FOLTÝN D., *Encyklopedie českých klášterů*. s. 571.

¹⁷³ SECKÝ R. *Staropražské špitály.*, s. 44.

s klášterem a nemocnicí byla jedna z prvních barokních církevních staveb tohoto významného architekta.¹⁷⁴

V těchto nových plánech se pravděpodobně už počítalo i s lékárnou. O té se poprvé dozvídáme až po roce 1746. Třetí představenou kláštera se stala M. Markéta, která za doby svého působení dala do pořádku celý konvent, pravděpodobně ještě po Dienzenhoferově přestavbě. „*Dům i zahrada byly dány do pořádku, lékárna a chirurgické přístroje rozmnoženy.*“¹⁷⁵ To jsou všechny informace, které nám pan Postřihač o lékárně zanechal.

Zahrada, která zabírala velkou část klášterních pozemků, byla roku 1737 obehnána zdí a pravděpodobně v tu dobu začala její rekultivace.¹⁷⁶

Doktor Jaroslav Lenz sepsal roku 1922 druhou část brožurky Dějiny kláštera a nemocnice Alžbětinek v Praze na oslavu jejího dvěstěletého trvání. V ní se o lékárně dočítáme také jen sporadicky. Nicméně už se dozvídáme, že lékárna byla v roce 1922 už jen příruční, ale původně to byla ústavní lékárna, a že se nachází v prvním patře vedle dvou místností pro nemocné. Je zřejmé, že doba největší slávy lékárny už pominula. Alžbětinky si samy plně lékárnu vybavovaly až do roku 1912. Lékárna ještě dva roky přetrvávala, ale ve stejném roce jako začala První světová válka, byla ústavní lékárna zrušena a přeměněna právě na onu malou příruční lékárnu. Držet si pro ústav vlastní velkou lékárnu se už zřejmě ekonomicky nevyplatilo. Nemocnice pak začala odebírat léky z veřejné Vyšehradské lékárny.

Od svého založení až po začátek 20. století poskytovala nemocnice služby zahrnující veškerá možná lékařská odvětví. Do nemocnice se uchýlovali pacienti se všemi druhy nemocí, byla zde zubařská ordinace, chirurgie, ošetřovalo se zde ambulantně. K lékařské péči patřilo i pouštění žilou. Ústav byl frekventovaný, a tak byla vlastní lékárna nasnadě. V ní soužily samy sestry, některé z nich byly diplomované lékárnice.¹⁷⁷

¹⁷⁴ ŠÁMAL J., *Klášter a nemocnice Alžbětinek Na Slupi*, s. 3.

¹⁷⁵ POSTŘIHAČ A., LENZ J., *Dějiny kláštera a nemocnice Alžbětinek.*, s. 10.

¹⁷⁶ ŠÁMAL J., *Klášter a nemocnice Alžbětinek Na Slupi*, s. 6.

¹⁷⁷ POSTŘIHAČ A., LENZ J., *Dějiny kláštera a nemocnice Alžbětinek.*, s. 19-28.

7.4 Konec lékáren alžbětinek

Lékárna v Praze Na Slupi byla uzavřena a nemocnice léky kupovala v externí lékárně. Od svého zavření už nebyla bohužel nikdy obnovena. Komplex kláštera v dnešní době slouží jako nemocnice a přes plot můžeme nahlédnout i do zahrady, bohužel veřejně přístupnou lékárnou tam nenalezneme.

V příloze se nalézá rytina nemocnice z 18. století a pro srovnání fotografie z roku 2012. Na nových fotografiích je vidět, že budovy by potřebovaly opravy, které zřejmě nejsou proveditelné z finančních důvodů. Ovšem je bezpochyby skvělé, že nemocnice nadále slouží svému účelu.

8 Lékárenská literatura

Součástí infirmarií byla i příruční knihovna s herbáři a různé receptáře na výrobu léčiv.¹⁷⁸ Mniši té doby čerpali znalosti od svých antických předchůdců z latinských spisů Hippokrata, Dioskúrida a Galéna.

Významné dílo antického Říma sepsal Dioskúridés, lékař pocházející z Malé Asie, vzdělaný v Alexandrii. Povolání vojenského lékaře mu dalo příležitost na vojenských lodích procestovat středomořské země, během cesty měl šanci poznávat rostlinou a živočišnou říši. Výsledkem bylo, že sepsal pětisvazkové dílo *Peri hýlēs iatrikēs* (řecky psaný herbář), latinsky *De materia medica* (O léčivech). Dioskúridés popsal místo výskytu a vzhled jednotlivých rostlin, léčiv živočišného původu i minerálů. Navíc vysvětlil účinky, přípravu, použití a dávkování léčiv. Další rozsáhlé oddíly věnuje výrobě a skladování preparátů, popisuje různé metody lisování šťáv a jejich zahušťování slunečními paprsky. Při skladování doporučuje stříbrné, skleněné a rohovité nádoby. Jeho dílo bylo do latiny přeloženo až ve středověku, faktem je, že se podle něho řídili jak svěští lékaři, tak mnišské řády.¹⁷⁹

Lékařská knihovna je pro pochopení klášterní medicíny stěžejní, ale je důležité uvědomit si, že jsme celou dobu na půdě dohadů. Herbáře, bylináře, receptáře, lapidáře jsou jednoduše, heslovitě seřazené seznamy, které nám dávají jen velmi těžko nahlédnout, jak taková středověká klášterní lékárna skutečně fungovala. Faktem ovšem zůstává, že toto schéma vydrželo až do počátku barokní lékařské literatury.¹⁸⁰ Sami mniši sepisovali svá vlastní rozsáhlá díla pojednávající o rostlinách a zaznamenávali své poznatky z praxe, nebo přepisovali starší díla. K nim patří i ti, kterým se v kláštrech dostalo vzdělání, díla inspirovaná farmakologií tvořili i významní básníci té doby.

Rhabanusem Maurusem (776-856), získal vzdělání ve Fuldě (benediktýnský klášter), žák Alcuinův a sepsal encyklopedii přírodních věd a medicíny.

Lorschská lékařská kniha, datovaná do roku 790, je první velký medicínský kodex sepsaný v karolínské době. Karolínská renesance rozvoji lékařství

¹⁷⁸ RUSEK V., SMEČKA V., *České lékárny*, s. 25.

¹⁷⁹ SCHOTT H., *Kronika medicíny*, s. 48.

¹⁸⁰ FOLTÝN D., CHARVÁTOVÁ K., SOMMER P., *Historia monastica I.*, s. 28.

prospívala, stejně tak sám Karel Veliký, který vydal výnos *Capitulare de villis*. V něm uvádí seznam 73 rostlin, které měly být pěstovány v klášterních zahradách. Seznam se nachází v příloze na konci práce.¹⁸¹

Walafrid Strabo, opat v Reichenau (zemřel roku 849) sepsal latinsky báseň *De cultura hortorum*, ve které popisuje 24 rostlin i s jejich léčebnými účinky (viz kapitola Walafrid Strabo).

V 11. století napsal Odo Magduensis nejúspěšnější dílo klášterní medicíny té doby tzv. *Macer Floridus*. Uvádí mnohem více rostlin než Strabo a svou povahou se více přibližuje odborné příručce. Ve verzi z 12. století už je uvedeno 77 rostlin.¹⁸² Významným přínosem bylo dílo Hildegardy z Bingenu, o které jsem hovořila v předchozí kapitole (viz kapitola Hildegarda z Bingenu).

V 11. a 12. st. se na poli medicíny prosadili a zásadně ji ovlivnili arabští učenci. Do jižní a severní Evropy se začaly dostávat latinské opisy jejich děl čerpajících z antických autorů a jejich byzantských učenců. Arabové ale spisy neznali z původní řečtiny, nebo římské latiny, ale ze syrských opisů. Ali ib Síná (980-1037), známý také jako Avicenna, napsal pětidílné *Canon medicinae*. Je to vrcholné dílo arabského lékařství a farmacie pojednávající o léčivech, léčivých přípravcích, protijedech, mírách a vahách.¹⁸³

Ve středověku a novověku byly různé herbáře a receptáře nedílnou součástí vybavení lékárny, proto zde uvedu alespoň ta nejdůležitější česká díla, která se v lékařenských knihovničkách objevovala. Kláštery měly v tomto směru výhodu oproti světským lékárnám, jelikož se v kláštorech nacházely velmi dobře vybavené knihovny. Samotní řeholníci měli lepší přístup ke vzdělání, spisům a knihám, od toho se dozajista také odvíjela jejich práce v lékárně.

První český překlad lékařenského spisu se na našem území objevuje v roce 1496. Dílo má název *Světlo apatekářův* a do češtiny ho přeložil lékař a lékárník Matěj z Mýta. Originál sepsal italský lékař Quirica de Augustis v roce 1491 pod názvem *Lumen apothecario*. Je to první ucelené české lékárnické dílo, paradoxně

¹⁸¹ STRABO W., *De kultura hortorum*, s. 9.

¹⁸² FOLTÝN D., CHARVÁTOVÁ K., SOMMER P., *Historia monastica I.*, s. 29-30.

¹⁸³ OPLETAL L., OPLETALOVÁ V., *Lék a jeho vývoj v dějinách.*, s. 45.

tiskem vydané až v letech 1922-1926 PhMr. Emilem Šedivým. Do té doby se lékárnická literatura pěstovala převážně v latině, řečtině nebo němčině.¹⁸⁴

Na počátku 16. století vyšla roku 1517 kniha lékaře Jana Černého (1450-1530). Nese velmi dlouhý, zato výmluvný název *Knieha lekarska, teraz slowe herbarz: a neb zelinař: velmi uzitecna, z mnohych knieh latinských i z skutecznych praczij wybrana: poczina se sstiasnie*. Velmi rozšířeným dílem v českých lékárnách byla i publikace od Petra Andrea Mathioliho přeložená do češtiny od Tadeáše Hájka z Hájku *Herbář, jinak bylinář, velmi užitečný, a figurami pěknými i zřetelnými, podle pravého a jako živého zrostu bylin zdobený, i také mnohými a zkušenými lékařstvími zhojněný, ještě takový nikdá v žádném jazyku prvé vydán nebyl etc*. Tato publikace byla poprvé tiskem vydána roku 1562 u Melantricha.¹⁸⁵ Její fotografii je možné si prohlédnout v obrazové příloze na konci práce.

¹⁸⁴ BRONCOVÁ D., *Historie farmacie v Českých zemích*, s. 21.

¹⁸⁵ RUSEK V., SMEČKA V., *České lékárny*, s. 45-46.

9 Závěr

9.1 Práce s literaturou

Jedna z mých počátečních otázek byla, jaké informace jsou o klášterních lékárnách k sehnání tady v České republice v českém jazyce. Pominu informace, které se dají získat z internetu, a zaměřím se na tištěnou tvorbu. Jako první bych uvedla, že u nás zatím nebyla vydána publikace, která by se souhrnně zabývala pražskými klášterními lékárnami, ani jiná kniha zabývající se pouze tématem klášterních lékáren obecně. Vystala tedy otázka, jak se k potřebným informacím o tématu dostat.

Během své práce jsem si použitou literaturu roztřídila do několika kategorií, které zde postupně rozeberu: knihy pojednávající o lékárnách a knihy pojednávající o klášterech a řádech, dále publikace, které se částečně dotýkají lékárenství, tedy knihy o medicíně nebo publikace o nemocnicích a špitálech, případně díla zabývající se historií Prahy.

V druhé fázi jsem si literaturu rozdělila chronologicky. Tedy literaturu „novou“, neboli moderní odbornou nebo populárně naučnou literaturu vydanou na konci 20. st. a počátku 21. st., a literaturu „starou“ vydanou v 19. st. nebo na počátku 20. st., tedy literaturu vydanou do Druhé světové války zabývající se kláštery a jejich dějinami.

První okruh knih, které jsem začala zkoumat, byla literatura moderní zabývající se lékárnami. Stěžejní publikací pro mou práci se stala kniha *České lékárny* od Doc. RNDr. PhMr. Václava Ruska, CSc. a jeho kolegy Prof. RNDr. PhMr. Vladimíra Smečka, CSc. Tato kniha je jedinou dosud vydanou komplexní publikací o dějinách lékáren u nás. Mapuje vývoj lékárenství v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Je to velmi originální dílo, které zatím nemá konkurenci. Díky němu jsem získala základní přehled o lékárnách obecně a navedlo mě i k těm klášterním. O klášterních lékárnách se v něm dozvíme naprosto základní informace, tedy v jakých městech byly a jaké řády je provozovaly. Nicméně kniha nezachází do detailu a o tématu se dozvídáme okrajově v úryvcích, v malých kapitolách, nebo

musíme hledat podrobněji v textu. Abych však nekřivdila, bez této knihy by moje práce vznikala velmi složitě, jelikož poskytuje souhrnné informace a také popisuje funkci lékárny, její vybavení a celkově se jí snaží nastínit, jak se vyvíjela v průběhu věků.

Publikace *Historie farmacie* od Dagmar Broncové se také zabývá dějinami lékáren, a mně posloužila jako doplňující dílo k Českým lékárnám. Historie farmacie se prvotně zabývá dějinami farmacie a farmakologie, tedy léky a jejich výrobou. Sice je na začátku knihy nastíněna historie lékáren, ale není to stěžejní část publikace, takže téma není pro naše potřeby dostatečně rozpracované. Kniha je určena dnešním studentům farmacie, nikoliv studentům dějepisu. Také zde jsou uvedeny zevrubné informace o klášterních lékárnách, dokonce se až nápadně shodují s informacemi uvedenými v publikaci České lékárny.

Další díla vydaná pro studenty farmacie se o lékárnách zmiňují jen okrajově a ke studiu historie klášterních lékáren jsou nevhodné. Výše zmíněné dvě knihy jsou jediné, které se samostatně zabývají historií lékáren u nás.

Nezbylo mi než pátrat v knihovním oddělení medicíny. Vývoj medicíny byl po dlouhou dobu s lékárnami úzce spjat. Rozsáhlá publikace *Kronika medicíny* se v úryvcích o klášterních lékárnách zmínila, spíše se zde čtenář však dozví o výjimečné klášterní medicíně než o lékárnách. Také jsou zde zmíněny osobnosti sv. Benedikta z Nursie nebo Hildegardy z Bingenu.

Zvláštní pozornost si zaslouží knihy spíše lokálního významu, které spadají do okruhu knih vydaných v dnešní době, klášterních lékáren se jen lehce dotýkají, ale bez nichž by se práce jen velmi těžko sestavovala. Jsou to knihy jako *Staropražské lékařské památky* nebo *Pražské špitály a nemocnice*. Tyto knihy čtenáře navedou ke klášterním lékárnám přes nemocniční péči. Díky nim si můžeme udělat představu, kde všude by mohly klášterní lékárny v Praze být.

Pátráme-li po instituci provozované kláštery, je pochopitelné, že musíme nevyhnutelně nahlédnout i do literatury pojednávající o církevních řádech a samotných klášterech. Jako první je dobré prozkoumat encyklopedie. Vynikající přehled si uděláme díky knihám *Encyklopedie českých klášterů* a *Encyklopedie moravských a slezských klášterů* od kolektivů autorů pánů Vlčka, Sommera a Foltýna.

Přehled o řádech doplňuje *Encyklopedie řádů a kongregací v českých zemích* od Milana Bubna. Je to několikasvazkové dílo rozebírající jednotlivé řády a místa jejich působení u nás. Bohužel zatím nebyl vydán pátý díl *Ženské řády, kongregace, společnosti a instituty*, který by doplnil mou kapitolu o alžbětinských lékárnách.

Velmi zajímavou kapitolu publikací tvoří knihy vydané v 19. století. Patří mezi ně *Dějiny a slavnostní spis rak.-české řádové provincie Milosrdných Bratří ke slavnosti ve dnech 28., 29. a 30. srpna konaného vysvěcení nemocnice mateřského domu ve Valčicích v Dol. Rakousích*, *Munificenci Jeho Jasnosti knížete Jana I. z Liechtenšteina a na Liechtenšteině nově vystavěné* od Jana z Boha Sobela a tři knihy od Tomáše Václava Bílka o Tovaryšstvu Ježíšovu. Oba autoři psali ve zhruba stejnou dobu, tak je zajímavé srovnávat jejich přístup v podávání informací čtenáři. Každý popisuje řád z toho pohledu, jaký obor u řádu převažoval. Znamená to, že Bílek se bohatě rozepisuje o školní činnosti jezuitů, ale o jiných odvětvích nepodává žádné informace. Sobel se zase věnuje pouze lékařské činnosti řádu. Shodné u autorů je to, že se zaměřují na přesný výčet statků, jmění, celkově majetku řádů a událostí, které řád potkaly.

Druhá vlna starších publikací pochází z meziválečného období. V mojí práci jsem hojně využila i tyto knihy; jedná se o Františka Bogara, který zpracoval dějiny milosrdných bratří, a o dvě knihy o alžbětinkách v Praze.

Hlavně publikace *Dějiny kláštera a nemocnice Alžbětinek v Praze II. na Slupi: na oslavu dvěstěletého trvání (1722-1922)* od pana Postřihače a pana Lenze tvoří první záchytný bod při sledování historie alžbětinské lékárny.

Literatury o lékárnách vydané u nás v Čechách je velmi málo. Literatura zaměřená pouze na klášterní lékárny není žádná.

Jediné publikace o klášterních lékárnách jsou brožury vydané k výstavám dochovaných lékáren. Můžeme díky nim nahlédnout pod ruce zručného bratra či sestry lékárnice. Díky těmto publikacím máme nejlepší možnost poskládat si jako z malých střípků obraz takové fungující lékárny. Bohužel se nejedná o souhrnná díla, fungují jen jako průvodci pro širokou veřejnost a mají daleko k tzv. „seriózní vědě“.

9.2 Rozdělení klášterních lékáren

V podstatě můžeme říci, že lékárna se nacházela v každém větším a samostatnějším klášteře v Praze. Klášterní lékárny lze rozdělit do několika skupin podle jejich různých základních charakteristik. Toto rozdělení nemusí platit pouze pro hlavní město, ale vztahuje se i na všechny ostatní klášterní lékárny na území naší republiky.

Jako první bych rozlišila pražské klášterní lékárny na veřejné a soukromé, pak ty, které se rozvíjely s klášterním špitálem, a ty, které sloužily sice veřejnosti, ale nespojoval je s klášterem špitál.

Druhé dělení nám se nabízející je hned od začátku chronologické. Rozlišujeme dvě základní etapy s tím, že je nelze tak úplně oddělit.

První doba je vymezena vznikem prvních klášterů na našem území, je to doba spojena ještě s christianizací Čech. Tedy od konce 10. století až po husitské války, které výrazně přerušily klášterní život u nás, a to se podepsalo i na špitálech, které řády provozovaly, a s nimi spojených lékárnách. Jak to bylo s domácími, tedy vyloženě privátními lékárnami klášterů té doby, nevíme.

Druhé hlavní období rozkvětu klášterních lékáren spadá mezi léta počátku rekatolizace v Čechách až po První, respektive Druhou světovou válku. To je velmi rozsáhlé období a jeho vymezení je velmi hrubě řečené. Konkrétněji lze tento časový úsek zmenšit na 17. a 18. století. Barokní doba řádům a jejich lékárnám velmi prospívala. Je to čas největšího vzestupu veřejných klášterních lékáren vůbec.

V průběhu 19. století klasické klášterní lékárny začínají mizet. Nahrávaly tomu již osvětské reformy konce 18. století, pokrok ve vědě a průmyslu a rozvoj světských nemocnic a lékáren, na který nebyly kláštery schopny zareagovat. Definitivní tečku učinily obě světové války a totalitní režim druhé poloviny 20. století. Zabavování církevního majetku zahubilo i ty nejposlednější přeživší klášterní lékárny u nás.

Obecně lze tedy říct, že klášterní lékárny měly v našich dějinách místo s příchodem křesťanství na naše území a zakládáním prvních klášterů, kdy byly jako součást jejich infirmarií. Klášterní lékárny tu pak byly v různých podobách až

do dneška, kdy máme lékárny v moderní podobě jako součásti nemocnic spadající pod kláštery. V Praze je to například Nemocnice Milosrdných sester sv. Karla Boromejského, kde v rámci areálu nemocnice sídlí i lékárna.

Jak jsem řekla na začátku, o klášterních lékárnách toho nebylo moc napsáno. V 19. století nebylo toto téma pro vědce zajímavé vůbec.

Na závěr mohu konstatovat, že obecné povědomí o klášterních lékárnách je v České republice malé. Téma probírané v práci je v dosud vydané literatuře upozaděné. Zatímco na poli vědy se teprve na průlom čeká, tak laická veřejnost má šanci obdivovat klášterní lékárny na výstavách.

Sonda mezi pražské klášterní lékárny ukázala, že se těšily velké popularitě a uznání od široké pražské klientely, která je navštěvovala. Paradoxně povědomí o jejich existenci je dnes malé a jistě si zaslouží bližší pohled.

Jak z práce vyplývá, ani v jednom ze tří vybraných pražských klášterů se nedochovala tamní lékárna. Naštěstí se tomu tak nestalo v jiných městech, kde byl osud ke krásným barokním oficínám milostivější a my si je dnes můžeme prohlédnout jako součást historických expozic.

10 Použitá literatura a prameny

1. BÍLEK, Tomáš Václav. *Statky a jmění kolejí jesuitských, klášterů, kostelů, bratrstev a jiných ústavů v království Českém od císaře Josefa II. zrušených*. V Praze: Frant. Bačkovský, 1893. 472 s.
2. BÍLEK, Tomáš Václav. *Tovaryšstvo Ježíšovo a působení jeho v zemích království Českého vůbec a v kolegiu Pražském u sv. Klimenta zvláště*. Praha : vl. n., 1873.
3. BOGAR, František Benedikt. *Milosrdní bratří*. Praha: Řád Milosrdných bratří, 1934.
4. BRONCOVÁ, Dagmar, ed. *Historie farmacie v Českých zemích*. Vyd. 1. Praha: Milpo media ve spolupráci s vydavatelstvím a nakl. MILPO, 2003. 174 s. Z historie průmyslu. ISBN 80-86098-30-3.
5. BUBEN, Milan. *Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společností katolické církve v českých zemích. I. díl, Řády rytířské a křížovníci*. 1. vyd. Praha: Libri, 2002. 215 s. ISBN 80-7277-085-3.
6. BUBEN, Milan. *Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společností katolické církve v českých zemích. III. díl, II. svazek, Žebravé řády*. 1. vyd. Praha: Libri, 2007. 423 s. ISBN 978-80-7277-140-0.
7. ČORNEJOVÁ, Ivana. *Tovaryšstvo Ježíšovo: jezuité v Čechách*. 2. vyd. Praha: Hart, 2002.
8. DACHOVSKÝ, Karel. *Sv. Alžběta Durynská*. Praha: Řád, 2007. 47 s. ISBN 978-80-86673-09-7.

9. FECHTNEROVÁ, Anna, ed. *Rektoři kolejí Tovaryšstva Ježíšova v Čechách, na Moravě a ve Slezsku do roku 1773*. Praha: Národní knihovna, 1993. 2 sv. Miscellanea. Monographia; 4. ISBN 80-7050-158-8.

10. FIALA M. a kol., *Nové Město pražské 1348-1784*. Praha: Muzeum hlavního města Prahy, 1998. 224 s. ISBN 80-85394-19-7.

11. FLODROVÁ, Milena. *Barokní lékárna kláštera brněnských alžbětinek*. Brno: Muzeum města Brna, 2005. 33 s. ISBN 80-86549-12-7.

12. FOLTÝN, Dušan a kol. *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*. 1. vyd. Praha: Libri, 2005. 878 s. ISBN 80-7277-026-8.

13. FOLTÝN, Dušan, ed., CHARVÁTOVÁ, Kateřina, ed. a SOMMER, Petr, ed. *Historia monastica I: sborník z kolokvií a konferencí pořádaných v letech 2002-2003 v cyklu "Život ve středověkém klášteře"*. 1. vyd. Praha: Centrum medievistických studií - CMS, 2005. 296 s. Colloquia mediaevalia Pragensia; sv. 3. ISBN 80-7007-217-2.

14. FRAIS, Josef. *Reformy Marie Terezie a Josefa II.: (nejen v českých a moravských zemích)*. Vyd. 1. Třebíč: Akcent, 2005. 156 s. ISBN 80-7268-337-3.

15. FÜLÖP-MILLER, René. *Moc a tajemství jezuitů: kulturní a duchovní dějiny*. Vyd. 3. Praha: Rybka, 2006. 654 s. Historia particularis. ISBN 80-86182-98-3.

16. HODR, Jakub a BÍLEK, Tomáš Václav. *Dějiny řádu Tovaryšstva Ježíšova a působení jeho vůbec a v zemích království Českého zvláště*. V Brně: Tiskem a nákladem papežské knihtiskárny benediktinů rajhradských, 1897. 70 s.

17. JILÍK, Jiří, SPATHOVÁ, Jana a STANCL, Igor. *U Zlaté koruny: příběh lékární a lékárníka Josefa Stancla*. Uh. [i.e. Uherské] Hradiště: Petra, 2007. 174 s. ISBN 978-80-254-1976-2.
18. KÁBRT, Jan et al. *Latinsko-český slovník*. V nakl. Leda vyd. 1. Praha: Leda, 2000. 575 s. ISBN 80-85927-82-9.
19. KEPARTOVÁ, Jana. *Římané a Evropa: [antické dědictví v evropské kultuře]*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2005. 298 s. Učební texty Univerzity Karlovy v Praze; 3. ISBN 80-246-0862-6.
20. KOLÁČEK, Josef. *200 let jezuitů v Brně*. Vyd. 1. Velehrad: Refugium Velehrad-Roma, 2002. 147 s. Čeští jezuité; sv. 20. ISBN 80-86045-88-9.
21. MÁDL, Martin. *Expozice historických lékáren*. 1. vyd. Praha: Národní muzeum, 1999. 70 s. Průvodce. ISBN 80-7036-054-2.
22. MIKULÁŠEK, František. *Jezuité kdysi a dnes*. Praha: Societas, [1994]. 57 s.
23. OPLETAL, Lubomír a OPLETALOVÁ, Veronika. *Lék a jeho vývoj v dějinách*. Vyd. 1. V Praze: Karolinum, 1999. 128 s. ISBN 80-7184-772-0.
24. *Ottův slovník naučný*, heslo: Milosrdní bratři, díl 17., vyd. J. Otto v Praze, 1901.
25. *Ottův slovník naučný*, heslo: Alžbětinky, díl 2., vyd. J. Otto v Praze, 1901.
26. PALIVEC, Viktor. *Staropražské lékařské památky = Monumenta medica vetero Pragae*. 1. vyd. Praha: Libri, 2005. 174 s., [8] s. barev. obr. příl. ISBN 80-7277-220-1.

27. PEJML, Karel. *Naše léčivé rostliny = [Unsere Heilpflanzen]*. 1. vyd. Praha: Jos. R. Vilímek, 1943. 411, [I] s.
28. PODSEDNÍK, Hubert a kol. *250 let Milosrdných bratří v Letovicích: almanach k 250. výročí položení základního kamene ke stavbě kláštera a 251. výročí příchodu Milosrdných bratří do Letovic*. V Letovicích: Konvent Milosrdných bratří v Letovicích, 2001. 94 s. ISBN 80-238-8951-6.
29. PODSEDNÍK, Hubert. *Milosrdní bratři: Valtice - Feldsberg 1605-2005: almanach ke 400. výročí příchodu Milosrdných bratří do Valtic*. [Brno]: Českomoravská provincie Hospitálského řádu sv. Jana z Boha - Milosrdných bratří, 2005. 107 s. ISBN 80-239-6441-0.
30. POSTŘIHAČ, Antonín a LENZ, Jaroslav. *Dějiny kláštera a nemocnice Alžbětinek v Praze II. na Slupi: na oslavu dvěsetletého trvání (1722-1922)*. Praha: nákladem vlastním, 1922. 32 s.
31. RICHTEROVÁ, Alena a kol. *Jezuité a Klementinum*. 1. vyd. Praha: Národní knihovna ČR, 2006. 199 s. ISBN 80-7050-485-4.
32. RUSEK, Václav a SMEČKA, Vladimír. *České lékárny*. 1. vyd. Praha: Nuga, 2000. 166 s. ISBN 80-85903-13-X.
33. RUSEK, Václav, VALÁŠKOVÁ, Ladislava a DRHA, Jiří. *Kouzlo barokní lékárny v Kuksu = Magic of the baroque pharmacy in Kuks = Zauber der Barockapotheke in Kuks*. Vyd. 1. Praha: Eskira, 2007. 59 s. ISBN 978-80-902542-5-1.
34. SECKÝ, Rudolf. *Staropražské špitály*. V Praze: [s.n.], 1928. 50, [IV] s.
35. SCHÄFER, Thomas. *Vize: život, dílo a hudba Hildegardy von Bingen*. Praha: Pragma, ©2003. 217 s., [20] s. obr. příl. ISBN 80-7205-933-5.

36. SCHOTT, Heinz. *Kronika medicíny*. Praha: Fortuna Print, 1994. 648 s. Edice Kronik. ISBN 80-85873-16-8.

37. SOBEL, Joannes de Deo. *Dějiny a slavnostní spis rak.-české řádové provincie Milosrdných Bratří ke slavnosti ve dnech 28., 29. a 30. srpna konaného vysvěcení nemocnice mateřského domu ve Valčicích v Dol. Rakousích, Munificencí Jeho Jasnosti knížete Jana I. z Liechtenšteina a na Liechtenšteině nově vystavěné*. Ve Vídni: Řád Milosrdných Bratří, 1892. 4, 247 s.

38. SVOBODNÝ, Petr a HLAVÁČKOVÁ, Ludmila. *Pražské špitály a nemocnice*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 1999. 179 s. Knižnice Dějin a současnosti; sv. 8. ISBN 80-7106-315-0.

39. SVOBODNÝ, Petr a HLAVÁČKOVÁ, Ludmila. *Dějiny lékařství v českých zemích*. Praha: Triton, 2004. 247 s., [32] s. barev. obr. příl. ISBN 80-7254-424-1.

40. STREHLOW, Wighard a HERTZKA, Gottfried. *Léčebné umění Hildegardy z Bingen*. Praha: Alternativa, c1998. 321 s. ISBN 80-85993-37-6.

41. ŠÁMAL, Jindřich. *Klášter a nemocnice Alžbětinek na Slupi*. Praha: Vyšehrad, 1941. [XVIII] s. Poklady národního umění; Sv. 38.

42. VÁCHALOVÁ, Kateřina, ed., KREJČÍ, Marie, ed. a BRAUNER, Pavel, ed. *Sborník abstraktů 9. mezinárodního sympozia z dějin medicíny, farmacie a veterinární medicíny: pořádaného u příležitosti 200. výročí narození Ch. R. Darwina a výročí zakládání nových vysokých škol, 18.-20. června 2009, Brno*. V Tribunu EU vyd. 1. Brno: Tribun EU, 2009. 81 s. ISBN 978-80-7399-789-2.

43. VERZICH, Maurus, ed., OPASEK, Anastáz, ed. a VALÍK, Radim, ed. Sv. *Benedikt*. 1. vyd. [v ČSFR]. Praha: Scriptum, 1992. 193 s. ISBN 80-900335-9-8.
44. VLČEK, Pavel, SOMMER, Petr a FOLTÝN, Dušan. *Encyklopedie českých klášterů*. 1. vyd. Praha: Libri, 1997. 782 s. ISBN 80-85983-17-6.
45. VONDRÁČEK, *Apatyka Jednorožec: náhradní expozice z klatovského náměstí, vývoj apatykářské práce v průběhu staletí, obrazy z historických lékáren v Čechách: výstava: 18.5.2009-19.3.2010*. 1. vyd. Klatovy: Vlastivědné muzeum Dr. Hostaše v Klatovech, [2009]. 20 s. ISBN 978-80-86104-67-6.
46. VOIT, Petr. *Pražské Klementinum*. Praha: Národní knihovna v Praze, 1990. 183 s. ISBN 80-7050-344-0.
47. WALAHFRID STRABO. *De cultura hortorum = O zahradnictví*. Uherský Brod: Florart, 2005. 130 s. Fontes hortorum; 1. ISBN 80-239-5861-5.

10.1 Internetové odkazy

48. Národní památkový ústav, *MonumNet*, Světové dědictví, NKP, chráněná území, Národní kulturní památky, Klementinum., odebráno 10. 6. 2012., <http://monumnet.npu.cz/chruzemi/list.php?IdCis=NP,14>
49. Klementinum Praha, odebráno 10. 6. 2012., <http://www.klementinum.com/>
50. JAKAB, Martin, *Oficiální informační systém Český Krumlov*, Historie lékáren ve městě Český Krumlov, odebráno 17. 5. 2012., http://www.ckrumlov.info/docs/cz/mesto_histor_hislek.xml

11 Přílohová část

11.1 Seznam příloh

1. První část:

Capitulare de villis vel curtis imperialibus, seznam 73 bylin, které byly vydány za doby Karla Velikého a jejich český překlad.

2. Druhá část: Obrazová příloha

- Obrázek 1, Seznam bylin vydaný Karlem Velikým, Capitulare de villis vel curtis imperialibus
- Obrázek 2, Granátové jablko milosrdných bratří
- Obrázek 3, Rytina kláštera Na Slupi, 18. st.
- Obrázek 4, Na Slupi, červen 2012
- Obrázek 5, Maliolliho herbář
- Obrázek 6, Dřevěné stojatky
- Obrázek 7, Skleněné stojatky na jedy
- Obrázek 8, Svatý Kosma, patron lékárníků a lékařů, zlacená řezba, po roce 1754
- Obrázek 9, Nemocnice Na Františku, 30. léta 20. st.
- Obrázek 10, Klementinum, červen 2012
- Obrázek 11, Příprava léku, olej na plátně, 17. st.

11.1.1 První část

Český překlad latinských názvů Adéla Průšková

Capitulare de villis vel curtis imperialibus			
	Latinský název uvedený v Kapitule	Latinský název	Český název
1a	<i>lilium</i>	<i>Iris germanica</i>	Kosatec německý
1b	<i>lilium</i>	<i>Lilium candidum</i>	Lilie bělostná
2	<i>rosas</i>	<i>Rosa canina</i>	Růže šípková
3	<i>fenigrecum</i>	<i>Trigonella foenum-graecum</i>	Pískavice řecké seno
4a	<i>costum</i>	<i>Saussurea costus</i>	Chrpovník lopuchový
4b	<i>costum</i>	<i>Tanacetum balsamita</i>	Vratič balzámový
5	<i>salviam</i>	<i>Salvia officinalis</i>	Šalvěj lékařská
6	<i>rutam</i>	<i>Ruta graveolens</i>	Routa vonná
7	<i>abrotanum</i>	<i>Artemisia abrotanum</i>	Pelyněk dřevinka
8	<i>cucumeres</i>	<i>Cucumis sativus</i>	Okurka obecná
9	<i>pepones</i>	<i>Cucumis melo</i>	Meloun cukrový
10	<i>cucurbitas</i>	<i>Cucurbita lagenaria</i> = <i>Lagenaria siceraria</i>	Tykev

11a	fasiolum	<i>Vigna unguiculata</i>	Vigna čínská
11b	fasiolum	<i>Dolichos lablab</i>	Lablab purpurový
12	ciminum	<i>Cuminum cyminum</i>	Kmín římský
13	ros marinum	<i>Rosmarinus officinalis</i>	Rozmarýn lékařský
14	careium	<i>Carum carvi</i>	Kmín kořený
15	cicerum italicum	<i>Cicer arietinum</i>	Cizrna beraní
16	squillam	<i>Urginea maritima</i>	Mořská cibule
17	gladiolum	<i>Gladiolus italicus</i>	Mečík polní
18a	dragantea	<i>Polygonum bistorta</i>	Rdesno hadí kořen
18b	dragantea	<i>Artemisia dracunculus</i>	Pelyněk estragon
19	anesum	<i>Pimpinella anisum</i>	Bedrník anýz
20a	coloquentidas	<i>Citrullus colocynthis</i>	Kolokvinta
20b	coloquentidas	<i>Bryonia alba</i>	Posed bílý
21a	solsequiam	<i>Heliotropium europaeum</i>	Otočník evropský
21b	solsequiam	<i>Calendula officinalis</i>	Měsíček lékařský
21c	solsequiam	<i>Cichorium intybus</i>	Čekanka obecná

22a	ameum	<i>Ammi copticus</i> = <i>Trachyspermum ammi</i>	Kmín koptský
22b	ameum	<i>Meum athamanticum</i>	Koprník štětínolistý
23	silum	<i>Laserpitium siler</i>	Hladýšovec horský
24a	lactucas	<i>Lactuca sativa</i>	Locika setá
24b	lactucas	<i>Lactuca virosa</i>	Locika jedovatá
25	git	<i>Nigella sativa</i>	Černucha setá
26	eruca alba	<i>Eruca sativa</i>	Roketa setá
27	nasturtium	<i>Nasturtium officinale</i>	Potočnice lékařská
28	parduna	<i>Arctium lappa</i>	Lopuch větší
29	puledium	<i>Mentha pulegium</i>	Polej obecná
30a	olisatum	<i>Angelica archangelica</i>	Andělíka lékařská
30b	olisatum	<i>Smyrniolum olusatrum</i>	Tromín
31	petresilinum	<i>Petroselinum crispum</i>	Petržel zahradní
32	apium	<i>Apium graveolens</i>	Mířík celer
33a	levisticum	<i>Ligusticum mutellina</i>	Koprniček bezobalný
33b	levisticum	<i>Levisticum officinale</i>	Libeček lékařský

34	savinam	<i>Juniperus sabina</i>	Jalovec chvojka (Kláštevní chvojka)
35	anetum	<i>Anethum graveolens</i>	Kopr vonný
36	feniculum	<i>Foeniculum vulgare</i>	Fenykl obecný
37	intubas	<i>Cichorium intybus</i>	Čekanka obecná
38	diptamnum	<i>Dictamnus albus</i>	Třemdava bílá
39	sinape	<i>Sinapis alba</i>	Hořtice bílá
40	satureiam	<i>Satureja hortensis</i>	Saturejka zahradní
41	sisimbrium	<i>Mentha aquatica</i>	Máta vodní
42	mentam	<i>Mentha spicata</i>	Máta klasná
43	mentastrum	<i>Mentha longifolia</i>	Máta dlouholistá
44	tanazitam	<i>Tanacetum vulgare</i>	Vratič obecný
45	neptam	<i>Nepeta cataria</i>	Šanta kočičí
46a	febrefugiam	<i>Centaurium erythraea</i>	Zeměžluč lékařská
46b	febrefugiam	<i>Tanacetum parthenium</i>	Kopretina řimbaba
47	papaver	<i>Papaver somniferum</i>	Mák setý
48	betas	<i>Beta vulgaris</i>	Řepa obecná

49	vulgigina	<i>Asarum europaeum</i>	Kopytník evropský
50	altaea	<i>Althaea officinalis</i>	Poskurník lékařský
51	malvas	<i>Malva sylvestris</i>	Sléz lesní
52	carvitas	<i>Daucus carota</i>	Mrkev obecná
53	pastenacas	<i>Pastinaca sativa</i>	Pastiňák setý
54	adripias	<i>Atriplex hortensis</i>	Lebeda zahradní
55	blidas	<i>Amaranthus blitum</i>	Laskavec hrbozel
56	ravacaulos	<i>Brassica rapa</i>	Brukev řepák
57	caulos	<i>Brassica oleracea</i>	Brukev zelná
58a	uniones	<i>Allium fistulosum</i>	Cibule zimní
58b	uniones	<i>Allium ursinum</i>	Česnek medvědí
59	britlas	<i>Allium schoenoprasum</i>	Pažitka pobřežní
60	porros	<i>Allium porrum</i>	Por zahradní
61	radices	<i>Raphanus sativus</i>	Ředkev setá
62a	ascalonias	<i>Allium cepa</i>	Cibule kuchyňská
62b	cepas	<i>Allium cepa</i>	Cibule kuchyňská

64	alia	<i>Allium sativum</i>	Česnek kuchyňský
65	warentiam	<i>Rubia tinctorum</i>	Mořena barvířská
66a	cardones	<i>Dipsacus sativus</i>	Štětka soukenická
66b	cardones	<i>Cynara cardunculus</i>	Artyčok kardový
67	fabas maiores	<i>Vicia faba</i>	Bob obecný
68	pisos Mauriscos	<i>Pisum sativum</i>	Hrách setý
69	coriandrum	<i>Coriandrum sativum</i>	Koriandr setý
70	cerfolium	<i>Anthriscus cerefolium</i>	Kebrlík třebule
71	lacteridas	<i>Euphorbia lathyrus</i>	Pryšec skočcový
72	sclareiam	<i>Salvia sclarea</i>	Šalvěj muškátová
73	Jovis barbam	<i>Sempervivum tectorum</i>	Netřesk setý

Zdroj: Wikipieia, odebráno 9. 6. 2012, http://de.wikipedia.org/wiki/Capitulare_de_villis_vel_curtis_imperii

11.1.2 Druhá část: Obrazová příloha

LXX. Volumus qđ libere omnes herbas habeant. Id est. LXX.

rosas	tormentatum	Castanarios
feniculum	tanacetum	verticarios
costum	roreum	diversis
salicem	herb. suam	heris.
rutam	papaver	coronarios
abrotanum	basil	nullarios
cucumeres	uliginosa	mandala
peronos	mismalica	ros
cucurbitas	malva	morarios
psidium	canthar	lauros
cimicium	pastinaca	pinos
ros marum	adipias	picas
castrum	blida	nicarios
cicuta leucis	radiaulos	coronarios
scutellum	caulos	diversis
cladolum	umores	diversis
diversum	bit. lxx	malorum
anemum	porros	nomine
colocynthis	radices	cor. ma
salsolium	malomex	ringa
amum	cepas	cor. dinda
silum	alia	crenata
lactuca	umores	spiraea
cit	cardones	duleia
fenicula	fabas maiores	acronis
kasturium	pisos maiores	omnis
pardus	cor. dinda	uagice
pulidum	cor. folium	subito
oleum	lactuca	

Obrázek 12, Seznam bylin vydaný Karlem Velikým, Capitulare de villis vel curtis imperialibus (Wikipieia, odebráno 9. 6. 2012, http://de.wikipedia.org/wiki/Capitulare_de_villis_vel_curtis_imperii)

Obrázek 13, Granátové jablko Milosrdných bratří (RUSEK, Václav, VALÁŠKOVÁ, Ladislava a DRHA, Jiří. Kouzlo barokní lékárny v Kuksu)

Obrázek 14, Rytina kláštera Na Slupi, 18.st. (POSTŘIHAC, Antonín a LENZ, Jaroslav. *Dějiny kláštera a nemocnice Alžbětinek v Praze II. na Slupi: na oslavu dvěstěletého trvání (1722-1922).*)

Obrázek 15, Na Slupi, červen 2012, (Soukromý archiv autora.)

Obrázek 16, Maliolliho herbář (VONDRÁČEK, *Apatyka Jednorozec.*)

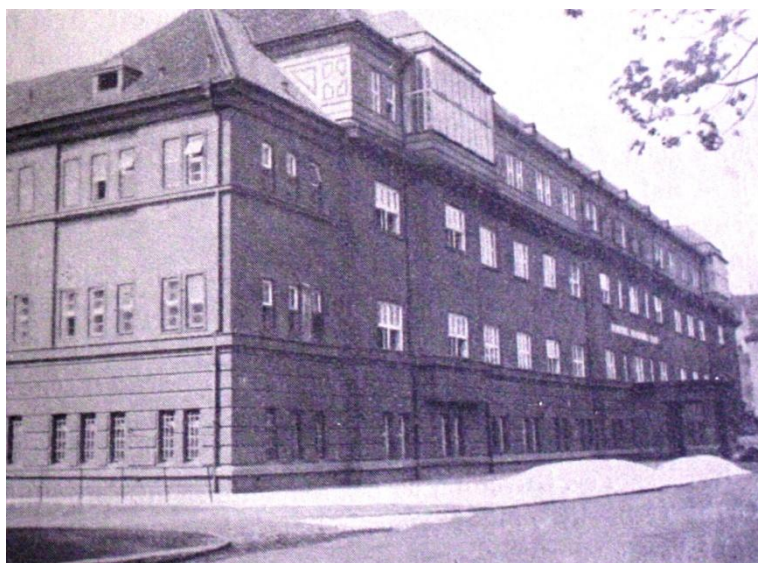
Obrázek 17, Dřevěné stojatky (FLODROVÁ, Milena. *Barokní lékárna kláštera brněnských Alžbětinek.*)

Obrázek 18, Skleněné stojatky na jedy (VONDRÁČEK, *Apatyka Jednorozec.*)

Obrázek 19, Svatý Kosma, patron lékárníků a lékařů, zlacená řezba, po roce 1754 (FLODROVÁ, Milena. *Barokní lékárna kláštera brněnských Alžbětinek.*)

Obrázek 20, Nemocnice Na Františku, 30. léta 20. st. (BOGAR, František Benedikt. *Milosrdní bratři.*)

Obrázek 21, Klementinum, červen 2012 (Soukromý archiv autora)

Obrázek 22, Příprava léku, olej na plátně, 17. st. (VONDRÁČEK, *Apatyka Jednorožec*)